

Rezultati istraživanja:

„Postupanje institucija u postupku zaštite i podrške Romkinjama žrtvama nasilja u porodici“

Sarajevo, 2023. godine

Misija OSCE-a u BiH je podržala objavljivanje ovog dokumenta. Svako gledište, izjava ili mišljenje, izraženo na u ovom dokumentu, a za koje nije izričito naznačeno da potiče iz Misije OSCE-a u BiH, ne odražava nužno zvaničnu politiku Misije OSCE-a u BiH.

Sadržaj

Uvod.....	3
1. Metodologija istraživanja.....	5
2. Profil ispitanica uključenih u istraživanje Sociodemografske karakteristike ispitanica	6
2.1. Bračni status ispitanica	7
2.2. Broj djece	8
2.3. Broj osoba u domaćinstvu i stambene okolnosti.....	8
2.4. Nivo obrazovanja i zaposlenost Romkinja	9
3. Rezultati istraživanja izloženost Romkinja nasilju u porodici.....	11
4. Odnos institucija i nevladinih organizacija prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici.....	17
4.1. Zdravstvene usluge Romkinjama žrtvama nasilja u porodici.....	19
4.2. Prijava nasilja u porodici centru za socijalni rad i djelovanje centra, i odnos prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici	20
4.3. Smještaj Romkinja u sigurnu kuću	21
5. Odnos institucija prema Romkinjama kao žrtvama nasilja u porodici.....	23
6. Diskriminacija Romkinja kao žrtava nasilja u porodici	25
5. Zaključci i preporuke	28

Uvod

Romi su najmnogobrojnija nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini ali ujedno i najmarginalizovanija i najdiskriminiranija nacionalna manjina u socijalnom, ekonomskom i političkom smislu. Romi se suočavaju sa poteškoćama pri realizaciji osnovnih ljudskih prava zagwarantovanih Ustavom BiH. Teškoće se javljaju u svim sferama života Roma, uključujući pitanja prava vlasništva, pristupa socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, obrazovanja i zapošljavanja¹. Položaj Romkinja u BiH je izrazito težak iz razloga suočavanja sa nizom problema od ekstremnog siromaštva, nasilja u porodici, maloljetničkih brakova ili ranog stupanja u brak, nedovoljnog pristupa zdravstvu i obrazovanju, trgovine ljudima i prisilnog prosjačenja.²

Ženska romska mreža "Uspjeh" je, u periodu od novembra 2022. godine do januara 2023. godine, uz pomoć Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini provela istraživanje o odgovoru institucija u pogledu zaštite i podrške Romkinjama žrtvama nasilja u porodici.

Istraživanje je imalo za cilj prikazati učestalost nasilja u porodici među Romkinjama, čija su iskustva i svjedočenja uključena u ovaj izvještaj. Istraživanje je također trebalo ispitati prepreke i teškoće sa kojima se susreću Romkinje u procesu prijave porodičnog nasilja, odnosno utvrditi da li postoji diskriminacija Romkinja žrtava nasilja u porodici od strane institucija i nevladinih organizacija. Ovaj pristup omogućava detaljnije i suptilnije razumijevanje izazova s kojima se suočavaju Romkinje u kontekstu nasilja u porodici.

Dobiveni podaci prikazuju aktuelno stanje, prepreke, probleme i prakse u postupanju prema Romkinjama koje su žrtve nasilja u porodici te ukazuju preporukama na mogućnosti unapređenja sistema i osnaživanja Romkinja da prijave nasilje u porodici i traže pomoć.

Pravni i politički okvir

Bosna i Hercegovina je u posljednjih nekoliko godina napravila značajne pomake te su izrađeni strateški dokumenti i akcioni planovi u cilju osiguravanja prava i uključivanja Roma u društvene zajednice. Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH obavezuje entitete, kantone, gradove i općine da osiguraju institucionalnu zaštitu prava pripadnika nacionalnih manjina, nacionalnu i građansku integraciju i afirmaciju u društvenu zajednicu u tokove, procese i odnose za suživot sa konstitutivnim narodima BiH bez diskriminacije.³

Kada govorimo o zakonskom okviru, Ustav BiH obavezuje na „najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda“⁴. Ustav nalaže da se Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ECHR) i njeni protokoli u BiH „moraju direktno primjenjivati i moraju imati prioritet nad svim ostalim zakonima“⁵, a u posebnom stavu Aneksa I⁶ navedeni su dodatni sporazumi o osnovnim ljudskim pravima koji će se primjenjivati u BiH

¹ Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, <https://www.osce.org>. Pristupljeno 20. maja 2023. godine

² Težak položaj Roma u BiH: Od života u siromaštvu, nasilja u porodici do loše zdravstvene zaštite. Pristupljeno 21. februara 2023. godine: <https://www.aa.com.tr>

³ Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, „Službeni glasnik BiH“, 24/03

⁴ Ustav Bosne i Hercegovine, član II: Ljudska prava i osnovne slobode, (stav I) <https://www.parlament.ba>

⁵ Ibid, član II (2)

⁶ Ibid, član II (3)

među kojima su svi dokumenti Ujedinjenih naroda⁷. Osim navedenog, član II 4. Ustava navodi da je država dužna osigurati svim osobama uživanje prava i sloboda predviđenih Ustavom ili međunarodnim sporazumima predviđenih u Aneksu II Ustava BiH bez diskriminacije po bilo kojem osnovu.⁸

Ustav Federacije BiH (FBiH) na sličan način kao i Ustav BiH osigurava primjenu međunarodnih standarda za ljudska prava te kroz svoj Aneks inkorporira 28 različitih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava i sloboda.⁹ Ustav FBiH čak daje prioritet međunarodnim instrumentima ljudskih prava u odnosu na domaće zakonodavstvo na način da u slučaju „neslaganja međunarodnih ugovora ili sporazuma sa federalnim zakonodavstvom prevagnut će ugovor ili sporazum“, čime su dobili snagu ustavne norme.¹⁰

Ustav Republike Srpske (RS) poziva na međunarodne standarde ljudskih prava sa jasnim katalogom prava koji se Ustavom štite. Ova forma čini prava jasnije definisanim, a samim tim prepoznatljiva i dostupna građanima.¹¹ Sa aspekta obaveze osiguranja uživanja i zaštite prava značajna je odredba člana 48. ustava RS koja utvrđuje da se „da se prava i slobode zajamčene Ustavom ne mogu oduzeti ni ograničiti“, „obezbjeđuje se sudska zaštita sloboda i prava zajamčenih ustavom“ te „ko se ogriješio o ljudska prava i osnovne slobode zajamčene ovim Ustavom lično je odgovoran za to i ne može se pravdati ničijim naređenjem“.

Prema odredbama Statuta Brčko Distrikta BiH (BD BiH) svako ima prava da uživa sva prava i slobode zagarantovane ustavom i zakonima BiH, posebno evropskim konvencijama o ljudskim pravima i slobodama bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Statut BD utvrđuje obavezu svih institucija vlasti da postupaju po zahtjevima građana blagovremeno.¹²

Premijeri Zapadnog Balkana su 2019. godine usvojili Deklaraciju o Integraciji Roma u procesu proširenja EU, obavezujući se na poboljšanje položaja Roma u pogledu obrazovanja, zapošljavanja, zdravlja, stanovanja, matičnih knjiga i nediskriminacije do trenutka pristupanja zemalja EU. Saglasno ciljevima proširenja EU u okviru procesa pridruživanja Bosne i Hercegovine izrada Akcionog plana Bosne i Hercegovine za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za 2021.-2025. (APIR BiH 21/25)¹³, predstavlja konkretan iskorak ka usklađivanju važećih politika za Rome.

Planom se, koliko je to moguće, strateški ciljevi i mjere harmoniziraju sa Deklaracijom partnera Zapadnog Balkana o integraciji Roma/kinja u sklopu procesa proširenja Evropske

⁷ Ovo uključuje između ostalih Univerzalnu deklaraciju o osnovnim ljudskim pravima i slobodama (UDIHR), Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Konvenciju o pravima djeteta (CRC), Konvenciju protiv torture (CAT), Pakt o ekonomskom, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) i dr.

⁸ Ustav Bosne i Hercegovine, član II: Ljudska prava i osnovne slobode, (stav I) <https://www.parlament.ba>

⁹ Prema članu 2. (Dio II: Ljudska prava i osnovne slobode), Federacija BiH mora osigurati „najviši nivo međunarodno priznatih prava i sloboda garantiranih dokumentima navedenim u Aneksu“

¹⁰ Ustav Federacije BiH, Amandman XVIII, <https://parlamentfbih.gov.ba>

¹¹ „Katalog prava uključuje: pravo na život; pravo na slobodu i sigurnost osobe; pravo na ljudsko dostojanstvo, fizički i moralni integritet, privatnost, privatni i porodični život; slobodu od mučenja, nehumanog i ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja; jednaku zaštitu prava; pravo na pravedno suđenje u krivičnom postupku; pravo na povjerljivost ličnih podataka; zdravstvenu zaštitu; zabranu diskriminacije; zabranu prinudnog rada i slobodu kretanja;“

¹² Statut Brčko Distrikta BiH (revidirani tekst „Službeni glasnik BD BiH“, broj 17/08.)

¹³ Akcioni plan Bosne i Hercegovine za socijalnu inkluziju Roma i Romkinja za 2021-2025 (APIR BiH 21/25), „Službeni glasnik BiH“, broj: 40/22.

unije i Strateškim okvirom EU za ravnopravnost, uključivanje i učestvovanje Roma za period 2020-2030.

Deklaracijom partnera Zapadnog Balkana o integraciji Roma/kinja u sklopu procesa proširenja Evropske unije (Deklaracija iz Poznana)¹⁴, BiH se obavezala da će: (1) povećati stopu zaposlenosti Roma na najmanje 25%, (2) u oblasti obrazovanja povećati stopu uključivanja i završavanja osnovnog obrazovanja na najmanje 90% i upis i stopu završetka srednjeg obrazovanja na 50%, (3) u oblasti zdravstva da će obezbijediti opšte zdravstveno osiguranje od najmanje 95% romske populacije ili do stope jednake ostatku populacije, (4) gdje god je moguće, izvršiti legalizaciju neformalnih naselja gdje Romi žive ili obezbijediti trajan, prikladan, dostojanstven, prihvatljiv i nesegregiran smještaj za Rome koji stanuju u nelegalnim objektima.

Države potpisnice su se također obavezale da će osigurati da svi Romi/Romkinje budu upisani/e u registre građana te da će uspostaviti specijalizovane odjele, unutar postojećih tijela koja se bave zaštitom od diskriminacije, koja bi bila isključivo zadužena za žalbe Roma/kinja.

Poznanska deklaracija predviđa formulisanje politika i uspostavljanje mehanizma za praćenje i izvještavanje o provedbi politika za integraciju Roma, kao i primjenjivanje regionalnog standarda o javnom budžetu za opće i ciljane politike u vezi sa integracijom Roma, povećanje javnih budžeta na svim nivoima vlasti te uključivanje romske zajednice u postizanju gore navedenih ciljeva.

1. Metodologija istraživanja

Istraživanje je provedeno metodom anketiranja Romkinja na proporcionalnom stratificiranom uzorku koji obuhvata 100 Romkinja koje žive u romskim naseljima na različitim lokacijama u Bosni i Hercegovini. Ankete je ispunilo 16 Romkinja iz Prnjavora, 16 Romkinja iz Bijeljine, 14 Romkinja iz Tuzle, 20 Romkinja iz Kaknja, 14 Romkinja iz Vukosavlja i Modriče, i 20 Romkinja iz Visokog. Uloženi su naponi kako bi se intervjuisanim Romkinjama osigurao siguran prostor i privatnost tokom ankete. Anketni upitnik u većini slučajeva ispunili su anketari/anketarke na osnovu usmenih odgovora intervjuisanih Romkinja.

Anketni upitnik sastoji se od četiri skupine pitanja. Prva skupina pitanja odnosila se na sociodemografske karakteristike intervjuisanih Romkinja – dob, bračni odnosno partnerski status, broj i starosna dob djece, stambene okolnosti, broj osoba u domaćinstvu, nivo obrazovanja i zaposlenost. Druga skupina pitanja odnosila se na pitanja o izloženosti Romkinja nasilju u porodici i prijavi nasilja u porodici institucijama i nevladinim organizacijama. Treća skupina pitanja odnosila se na odnos institucija (policije i centara za socijalni rad) i nevladinih organizacija koje pružaju podršku žrtvama nasilja u porodici prema Romkinjama koje su prijavile porodično nasilje. Četvrta skupina pitanja obuhvatila je pitanja o postojanju potencijalne diskriminacije prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici u

¹⁴ Odobrena od strane Predsjedništva Bosne i Hercegovine Odlukom broj: 01-50-1-2547-2/19, 2. jula 2019. godine.

odnosu na ostale žene žrtve nasilja. Četvrtom grupom pitanja su se nastojali otkriti i faktori koji su uzrokovali postojanje diskriminacije prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici.

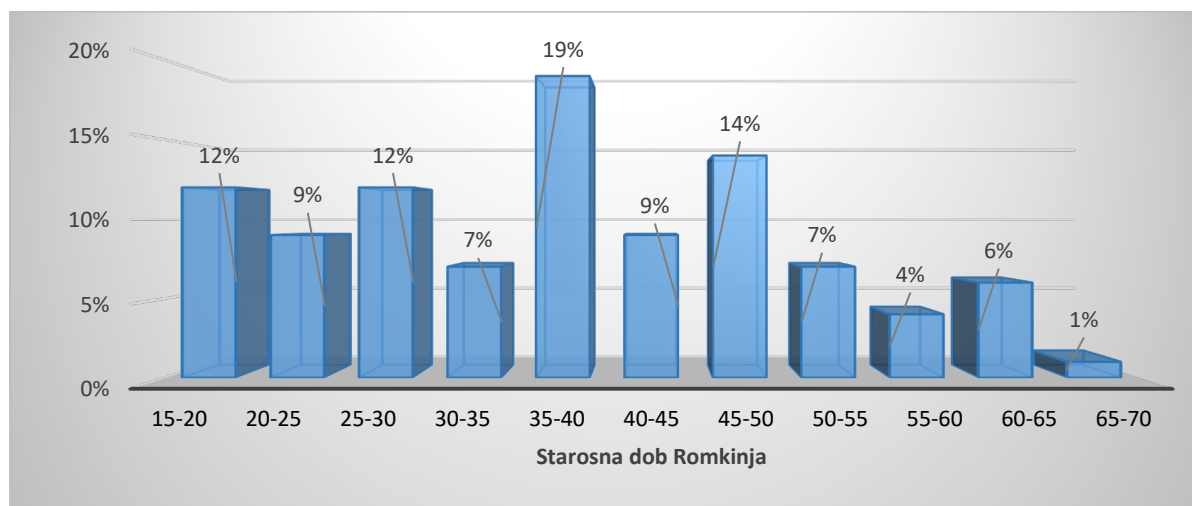
Struktura anketnih pitanja koncipirana je kombinacijom otvorenog i zatvorenog tipa pitanja. Prikupljeni podaci omogućili su da se analizom dobije činjenična i sveobuhvatna slika koja prikazuje podatke o uslovima života Romkinja, izloženosti Romkinja nasilju u porodici, prijavi nasilja u porodici te odnosu institucija i nevladinih organizacija prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici. Rezultati ukazuju na prisustvo diskriminacije Romkinja žrtava nasilja u porodici.

Prilikom obrade podataka i interpretacije rezultata istraživanja primijenjena je kvantitativna i kvalitativna analiza, a rezultati su prikazani u 22 grafikona u kombinaciji sa deskriptivnom i kauzalnom metodom. Deskriptivnom metodom opisana je i interpretirana istraživana pojava, karakteristike života i sociodemografskih obilježja Romkinja, prisustvo nasilja u porodici, prijava nasilja u porodici i odnos institucija prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici.

Pored ankete, istraživanje je uključilo i provođenje polustrukturiranih intervjua sa Romkinjama žrtvama porodičnog nasilja. Iako je cilj bio provesti najmanje 10 intervjua sa Romkinjama iz svih gradova koje su obuhvaćene anketom, navedeni kvantitativni cilj nije postignut. Istraživanje je pokazalo da Romkinje koje su pretrpjele nasilje nisu spremne da podijele svoja iskustva sa istraživačima, što se uklapa u generalnu sliku svih žrtava porodičnog nasilja (ukupna populacija). Istraživačica je provela ukupno pet intervjua sa Romkinjama iz Bijeljine, Tuzle, Prnjavora i Visokog. Rezultati intervjua su inkorporirani u nalaze istraživanja.

2. Profil ispitanica uključenih u istraživanje Sociodemografske karakteristike ispitanica

Grafikon 1. Starosna dob intervjuisanih Romkinja

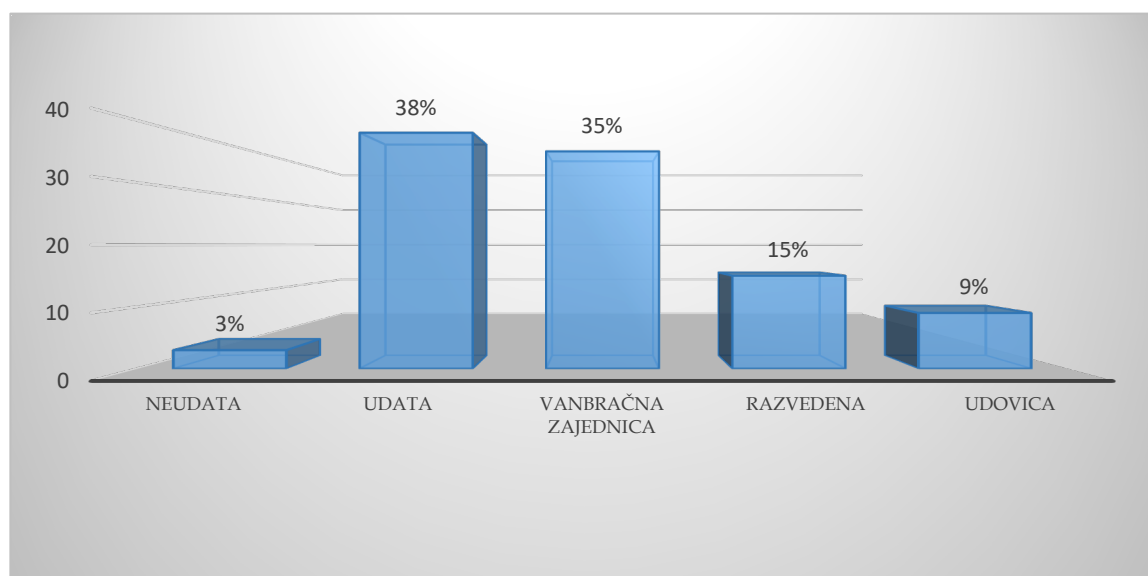
Istraživanje je provedeno na stratificiranom uzorku koji je obuhvatilo 100 Romkinja u dobi od 15 do 70 godina starosti, koje žive u romskim naseljima u Bosni i Hercegovini na ukupno sedam lokacija.

Prva skupina prikazanih podataka odnosi se na sociodemografske karakteristike Romkinja, dob, bračni odnosno partnerski status, broj i starosna dob djece, stambeni uslovi, broj osoba u domaćinstvu, nivo obrazovanja i zaposlenost.

U **grafikonu 1.** prikazane su dobne skupine ispitanih Romkinja, i to: 15-20 godina (12%), 20-25 godina (9%), 25-30 godina (12%), 30-35 godina (7%), 35-40 godina (19%), 40-45 godina (9%), 45-50 godina (14%), 50-55 godina (7%), 55-60 godina (4%), 60-65 godina (6%), i 65-70 godina (1%)

2.1. Bračni status ispitanica

Grafikon 2. Bračni status ispitanica

Najveći broj Romkinja koje su obuhvaćene istraživanjem, je u bračnoj/partnerskoj zajednici, ukupno 73% Romkinja od čega je 38% Romkinja u bračnoj zajednici i 35% Romkinja u vanbračnoj zajednici. Ukupno 15% Romkinja je razvedeno, 9% su udovice, 3% Romkinja su neudate.

Česte su pojave tzv. ugovorenih maloljetničkih brakova u romskim zajednicama. Najčešći specifični oblici trgovine djecom usmjereni su na iskorištavanje djece radi ranog stupanja u brak i partnerstvo. Razlozi su raznovrsni. U veoma siromašnim zajednicama djevojčica ili djevojka se može smatrati teretom za porodicu te se udaja za starijeg muškarca smatra kao strategija preživljavanja.¹⁵

Istraživanje koje je 2020. godine provelo Udruženje žena Romkinja „Bolja budućnost“ u Tuzli bilo je fokusirano na maloljetničke brakove u romskim zajednicama. Istraživanjem je otkriveno da je poprilično izjednačen broj bračnih (35%) i vanbračnih zajednica (37%), a najveći broj je stupio u brak sa 16 godina starosti (26%), i sa 15 godina starosti (24%). Većina ispitanica (90% Romkinja) tvrdila je da su samostalno odlučile da stupe u brak u ranoj dobi,

¹⁵ Smjernice za poboljšanje položaja romske djece u BiH - Socijalna uključenost, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, oktobar 2013. godine, str. 34.

pri čemu 60% nije izrazilo žaljenje. Međutim, 40% ispitanica je izrazilo žaljenje, navodeći da nisu bile spremne za brak. Podaci su ukazali na potencijalnu povezanost između ranih brakova i ranjivosti na nasilje. Dok je 62% negiralo maloljetnički brak kao romsku tradiciju, 37% je vjerovalo suprotno. Ispitanice su izrazile različite stavove o mogućnosti odbijanja braka, pri čemu su neke od njih strahovale od posljedica. Praksa primanja novca za mladu smatrana je poklonom, a ne prodajom. Dok se 86% protivilo ranoj udaji, 14% je podržavalo zbog brige o društvenom prihvatanju, zdravlju i odnosima. Istraživanjem je naglašena ranjivost Romkinja na stereotipe i predrasude u vezi s ranim brakovima.

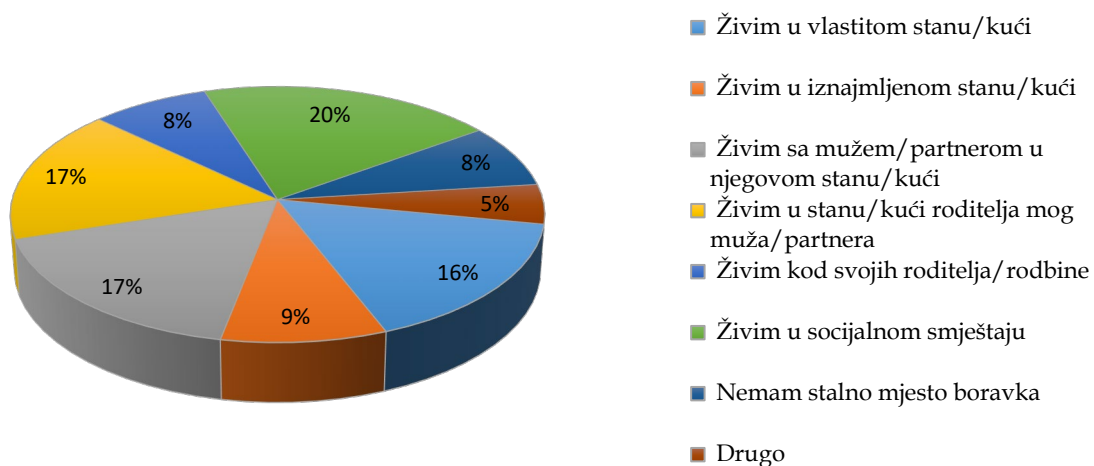
2.2. Broj djece

Ukupno 94% Romkinja, koje su obuhvaćene istraživanjem, imaju djecu. Od 94% Romkinja koje su obuhvaćene anketom, a koje imaju djecu, 19% Romkinja ima troje ili četvero djece, 6% Romkinja ima petero ili šestero djece, 1% Romkinja ima devetero i 13-ero djece i 4% Romkinja nemaju djecu.

Romkinje zasnivaju porodicu i rode prvo dijete u ranoj dobi. U najvećem broju slučajeva, u dobi od 35 do 50 godina imaju porodicu sa velikim brojem djece - četvero, petero, šestero, sedmero i više djece. Podatak iz ankete pokazuje da jedna Romkinja ima devetero djece i jedna 13-ero djece. U istraživanju o maloljetničkim brakovima u romskim zajednicama koje je objavilo Udruženje žena Romkinja „Bolja budućnost“ Grada Tuzla navedeno je da je prosječna dob, u kojoj su ispitanice rodile prvo dijete, između 17 i 20 godina.¹⁶

2.3. Broj osoba u domaćinstvu i stambene okolnosti

Grafikon 3. Stambene okolnosti

Istraživanje je pokazalo da broj osoba u kućanstvima varira od domaćinstava sa 2 osobe, pa sve do domaćinstava sa 12 osoba (3%), i da se stambene okolnosti značajno razlikuju. Pet Romkinja živi sa porodicom u neadekvatnim stambenim uslovima, u drvenoj baraci, u

¹⁶ Ibid.

podrumu zgrade jer nemaju smještaj, u sinovoj kući i kući muža „koju ni muž nije naslijedio i gdje sin vrši ekonomsko nasilje nad majkom“.

Životni uslovi u svim segregiranim romskim naseljima su često veoma loši sa ograničenim pristupom servisima i priključcima na javnu komunalnu infrastrukturu. Većina Roma u ovim naseljima živi u oronulim, ruševnim i neuslovnim stambenim objektima ili barakama bez kuhinje.¹⁷ Akcionim planom Bosne i Hercegovine za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za period 2021.-2025. godine prikupljeni su najnoviji pokazatelji o položaju romskih porodica iz sfere stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i obrazovanja. Oblast stambenog zbrinjavanja uključuje legalizaciju neformalnih naselja u kojima žive Romi i Romkinje uz obezbjeđivanje trajnog, prikladnog i prihvatljivog smještaja za osobe koje stanuju u neadekvatnim objektima te izgradnju novih stambenih jedinica.

Prema pokazateljima iz spomenutog Akcionog plana, 1.539 romskih porodica iz 24 lokalne zajednice nalazi se u potrebi za legalizacijom nelegalnih stambenih objekata, tako da je u narednom periodu potrebno smanjiti broj nelegalnih stambenih objekata. Kada je u pitanju potreba za izgradnjom novih stambenih jedinica, 883 porodice iskazale su potrebu za izgradnjom stambenih objekata, s tim da je 1.300 porodica iskazalo potrebu za rekonstrukcijom objekata u kojima stanuju, jer živi u neuslovnim objektima koji ne ispunjavaju minimum stambenih uslova za život. Iako ne postoji nužna korelacija između loših ekonomskih i stambenih uslova i pojave nasilja u porodici, evidentno je da loši ekonomski i opći životni uslovi jesu ili mogu biti faktor koji doprinosi pojavi i eskalaciji nasilja u određenoj porodičnoj zajednici¹⁸. Prenapučenost stambenih objekata također dovodi do sukoba u porodicama, te su stambeno zbrinjavanje i ekonomsko osnaživanje žena unutar romskih zajednica veoma značajni faktori u prevenciji porodičnog nasilja.

Uslovi u postojećim romskim naseljima su u velikom broju zajednica također loši, tako da je iskazana potreba za sanacijom infrastrukture kao što su pristupni putevi, kanalizacija, rasvjeta, vodovodna mreža, sanacija prostorija za zajedničku namjenu, igrališta, čišćenja naselja od otpada, formiranje adekvatnih odlagališta za otpad kako bi se poboljšao kvalitet života Romske populacije u BiH.¹⁹

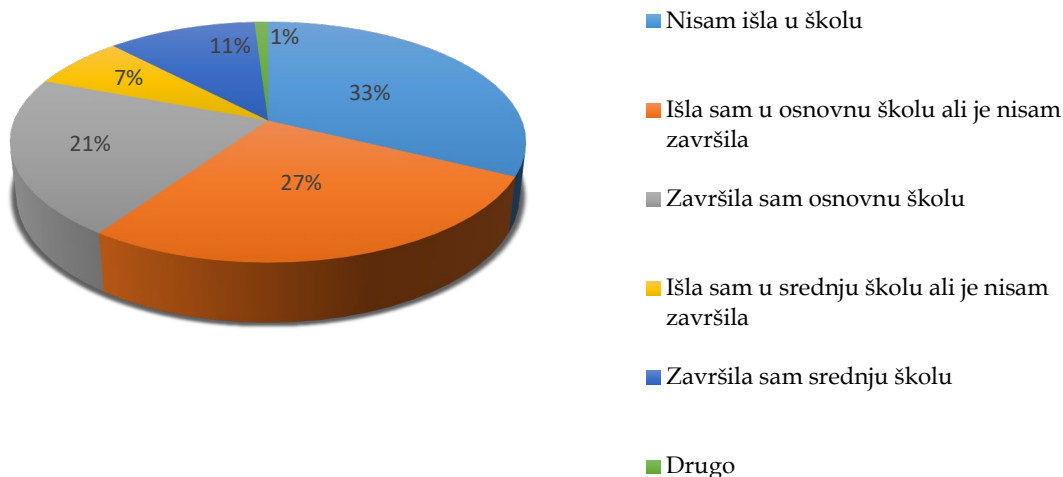
2.4. Nivo obrazovanja i zaposlenost Romkinja

Grafikon 4. Nivo obrazovanja Romkinja

¹⁷ Položaj romske djece i porodica u Bosni i Hercegovini, UNICEF, 2013. godina

¹⁸ Davies, L., Ford-Gilboe, M., Willson, A., Varcoe, C., Wuest, J., Campbell, J., & Scott-Storey, K. (2015). Oblici kumulativnog zlostavljanja žena koje su doživjele nasilje od strane partnera: Povezanost sa zdravljem žena i socio-ekonomskim statusom. "Nasilje nad ženama", 21(1), stranice 30-48.

¹⁹ Akcioni plan Bosne i Hercegovine za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za 2021.-2025. (APIR BiH 21/25), „Službeni glasnik BiH“, broj: 40/22.

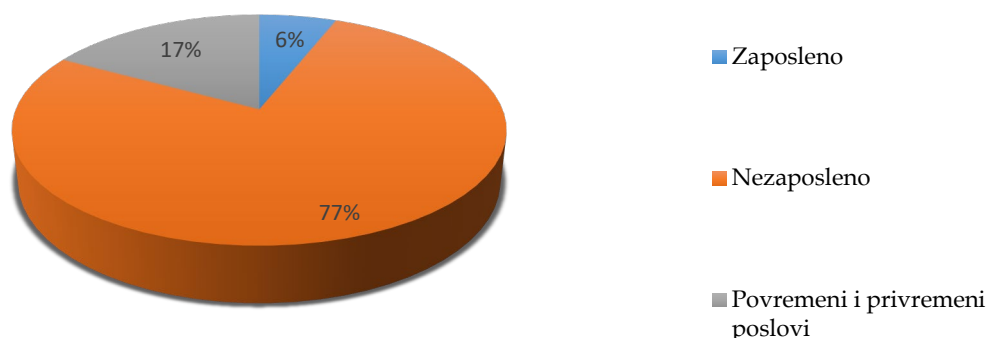

Grafikon 4 pokazuje nivo obrazovanja intervjuisanih Romkinja. Od ukupnog broja, 33% Romkinja nisu išle u školu zbog siromaštva, roditelji ih nisu upisali u školu, ili je otac/brat zabranio ženskoj djeci da se školuju. Ukupno 27 (21%) Romkinja su upisale osnovnu školu i školovale se, ali nisu završile osnovnu školu, ispisale su se i odustale od školovanja u različitim razredima od prvog do osmog ili devetog razreda iz različitih razloga - od zabrane oca/brata da se školuju jer su ženska djeca, nedostatak interesovanja za školovanje, radi siromaštva, porodičnih problema i nasilja od strane oca ili brata, udaljenosti škole od mjesta stanovanja do promjene mjesta boravka i rane udaje.

Srednje obrazovanje je nastavilo 7% Romkinja, ali nisu završile srednju školu također iz istih razloga koji su ranije navedeni. Od 100 intervjuisanih Romkinja, srednje obrazovanje završilo je samo 11 Romkinja. Jedna Romkinja, iako je udata i ima dijete, nastavila je školovanje i trenutno pohađa treći razred srednje škole. Više od polovine ispitanih Romkinja, 60%, nije završilo osnovnu školu.

Istraživanje pokazuje da postoje brojni razlozi zbog kojih Romkinje imaju alarmantno nizak nivo obrazovanja. Jedan od ključnih razloga svakako je patrijarhalno shvatanje i način života u romskim zajednicama prema kojima škola nije potrebna ženskoj djeci, jer će se one svakako udati i brinuti o muževima i djeci. Također, djevojčice veoma često ostaju kod kuće jer pomažu majci u obavljanju kućnih poslova i brizi o mlađoj braći i sestrama. Također je važno napomenuti da je siromaštvo romskih porodica često osnovni razlog zbog kojeg romska djeca ne pohađaju školu, tako da roditelji, u slučajevima kada trebaju odlučiti koga od djece će poslati u školu, često se opredjeljuju za dječake.

Grafikon 5. Zaposlenost Romkinja

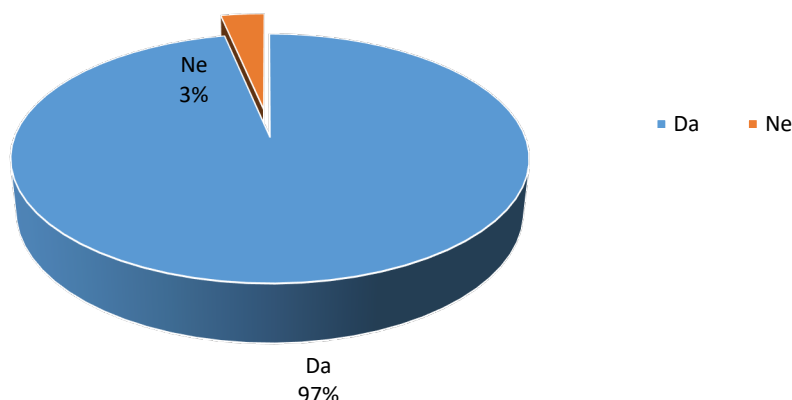
Od 100 intervjuisanih Romkinja, ukupno 94% Romkinja je nezaposleno, od kojih 17% radi privremene i povremene poslove, a samo 6% Romkinja ima stalno zaposlenje. Romkinje su navele da rade privremene i povremene poslove (17%) odlaze na deponije i skupljaju staro željezo i sekundarne sirovine, i prosjače na ulici kako bi osigurale neophodna sredstva za život. Romkinje koje su zaposlene (6%) rade kao konobarice, u šivaonicama u tvornici obuće i tvornici namještaja, i kao čistačice.

Razlozi za izuzetno nizak nivo zaposlenosti Romkinja su povezani sa obrazovanjem. Romkinje koje uglavnom nemaju završeno ni osnovno obrazovanje ne mogu nikako, ili veoma teško mogu ostvariti pravo na bilo kakvo zaposlenje, što se u konačnici odražava na cijeli njihov život i dovodi do zavisnosti o drugim članovima porodice.

3. Rezultati istraživanja izloženost Romkinja nasilju u porodici

Nasilju u porodici bilo je izloženo 97% Romkinja od 100 Romkinja obuhvaćenih anketom.

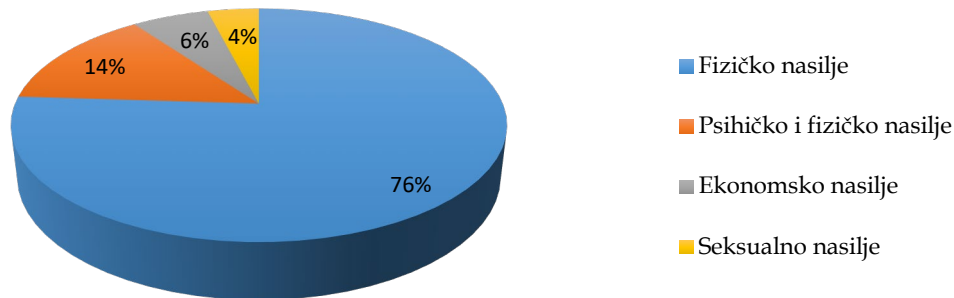
Grafikon 6. Izloženost Romkinja nasilju u porodici

Romkinje koje su izložene nasilju u porodici suočavaju se sa nizom poteškoća zbog siromaštva, društvene isključenosti te nedostatka socijalnih usluga u područjima u kojima žive. Romkinje su diskriminirane u široj društvenoj zajednici zbog pripadnosti romskoj etničkoj grupi, kao i u romskoj zajednici jer su žene. Takva društvena diskriminacija i

isključenost se dodatno usložnjava nepovoljnim položajem Romkinja zbog niskog stepena obrazovanja, visoke stope nezaposlenosti i otežanog pristupa zdravstvenoj zaštiti što ih čini posebno ranjivim na različite oblike rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici.²⁰

Grafikon 7. Oblici nasilja u porodici s kojima se suočavaju Romkinje

Romkinje su u velikom procentu izložene raznim oblicima nasilja u porodici. Kada se radi o fizičkom nasilju, izloženo je ili je bilo izloženo ukupno 76% ispitanica, od čega 14% ispitanica je bilo izloženo psihičkom nasilju, 6% ispitanica je bilo izloženo ekonomskom nasilju i 4% ispitanica je bilo izloženo seksualnom nasilju u porodici. Podaci iz ankete govore da je 76% Romkinja izloženo istovremeno različitim oblicima nasilja u porodici (fizičkom, psihičkom, ekonomskom), što upućuje na zaključak da se nasilje u porodici nastavlja uz višestruka ponavljanja i u različitim oblicima. Ohrabruje činjenica da većina ispitanica prepoznaje nasilje u porodici, i u anketama Romkinje su otvoreno pisale da su doživjele različite oblike nasilja u porodici. U većini slučajeva nasilje u porodici podrazumijeva fizičko nasilje. Spremnost Romkinja da otvoreno navedu veoma teška i traumatična iskustva ohrabruje te otvara prostor za dalje osnaživanje žena kako bi prepoznale druge vrste nasilja kao nasilje u porodici i nasilje nad ženama (psihičko, ekonomsko i seksualno).

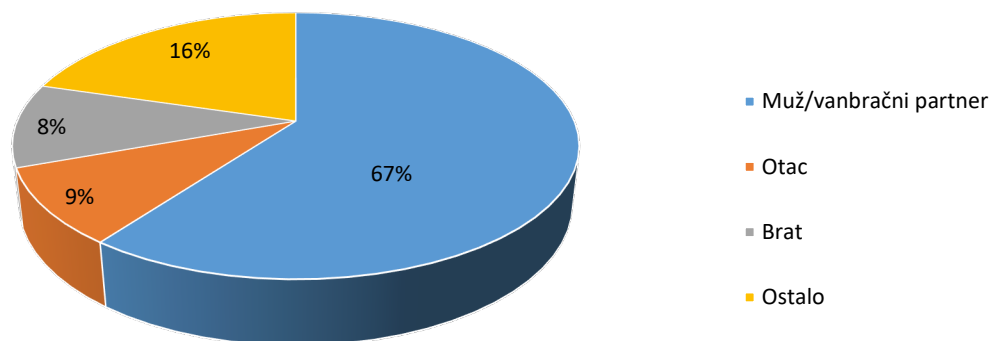
Psihičko nasilje je oblik nasilja u porodici koji je najteže prepoznati jer mnoge žene koje su u djetinjstvu doživjele nasilje ili bile svjedocima istog ima veću toleranciju na ovu vrstu nasilja. Nasilnici najčešće postepeno uvode nasilje u vezu, počinju od psihičkog nasilja koje se često manifestuje kroz ljubomoru („znak ljubavi“), a koje služi kao „priprema“ da bi se postepeno uključili i drugi oblici nasilja (fizičko, ekonomsko i seksualno).

Podaci iz ankete naglašavaju veliku izloženost ispitanica ekonomskom nasilju (45%), naročito kada im muž ili član porodice određuje kako će zarađivati novac ili upravljati finansijskim sredstvima u domaćinstvu. Provedeni intervju pokazali su da ekonomska zavisnost ima najveći uticaj na dugotrajnu izloženost porodičnom nasilju: *Više sam puta otišla i vratila se, jer nisam imala gdje. Nisam željela da mi dijete odrasta u sigurnoj kući, a kuća je njegova, morala sam se pomiriti.* Iako prema zakonu definicija nasilja u porodici podrazumijeva i psihičko i

²⁰ <https://www.portal-udar.net/kada-zakoni-ne-vrijede-jednako-rodno-zasnovano-nasilje-prema-romkinjama/>

ekonomsko nasilje²¹, niti jedna žena, koja je obuhvaćena anketom, nije zatražila zaštitu od ekonomskog ili psihičkog oblika nasilja u porodici, što je u nastavku istraživanja prikazano kvalitativnim i kvantitativnim podacima kada je riječ o prijavi nasilja policiji ili socijalnim službama. Prijave su se odnosile isključivo na ekstremno fizičko nasilje. Zbog visokog postotka nezaposlenosti i nedostatka obrazovanja i ekonomske zavisnosti, žene su prisiljene da zarađuju za život proseći, prikupljajući sirovine, i čak u jednom slučaju iz ankete, Romkinja je bila prisiljena na prostituciju.

Grafikon 8. Izvršiooci nasilja u porodici

Od 97 ispitanica koje su navele da su doživjele nasilje u porodici, kao što je prikazano u Grafikonu 8, nasilje u porodici nad Romkinjama u velikom postotku je počinio muž odnosno vanbračni partner 67%, otac 9%, brat 8% i druge osobe 16%. Romkinje koje su u anketi odgovorile da su nasilje u porodici počinile „druge osobe“, doživjele su nasilje od strane vlastite djece, kako maloljetne tako i punoljetne, svekrve i svekra, tetke, snahe, zeta i komšije. Više od 30% Romkinja je doživjelo porodično nasilje istovremeno od strane supruga, svekra, svekrve i brata od supruga, što se manifestiralo kroz različite oblike nasilja.

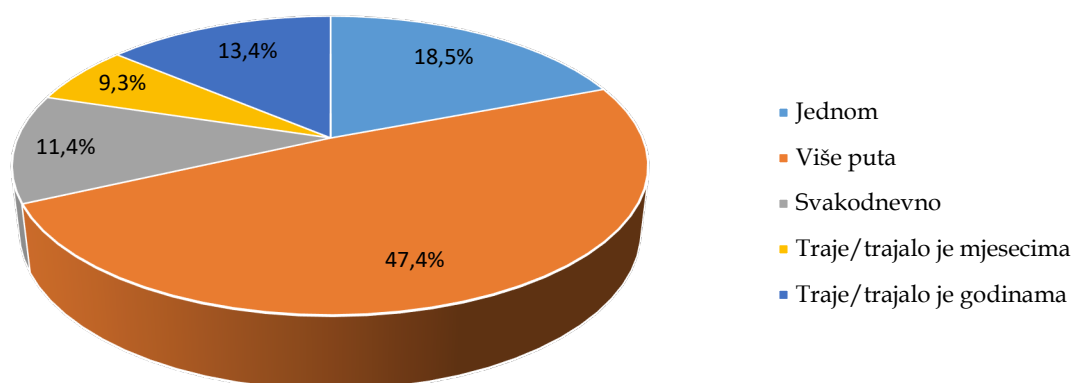
Podaci iz ankete prikazuju da je 33% od 100 intervjuisanih Romkinja prije zasnivanja bračne ili vanbračne zajednice također bilo izloženo raznim oblicima nasilja u svojoj primarnoj porodici od strane oca ili braće. Bježeći od nasilnog oca ili braće zasnovale su bračnu ili vanbračnu zajednicu u kojoj se nasilje u porodici nastavilo od strane muža ili vanbračnog partnera.

Djeca koja žive u domaćinstvima u kojima gledaju i slušaju nasilje u partnerskim odnosima doživljavaju teške traume i zastrašujuća iskustva sa kojima se teško mogu sama nositi. Djeca mogu biti direktne i indirektne žrtve nasilja u porodici. U slučaju da roditelj i nije direktno nasilan prema djetetu, samo preživljeno iskustvo nasilja u porodici među roditeljima može biti jednako traumatično kao da su direktno doživjeli nasilje. Nasilje u porodici utiče na

²¹ Nasilje u porodici je bilo koje djelo koje nanosi fizičku, psihičku, seksualnu ili ekonomsku štetu ili patnju, kao i prijetnje takvim djelima, ili propuštanje dužnog činjenja i pažnje koje ozbiljno sputavaju članove porodice da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti u javnoj ili privatnoj sferi života, Zakon o zaštiti nasilja u porodici, "Službene novine FBiH", broj: 20/2023 i 75/2021.

djetetov sveukupni razvoj i odgoj. Brojna istraživanja pokazala su da djeca koja rastu u nasilnim vezama češće postaju nasilnici nego djeca koja odrastaju u nenasilnim porodicama. Na ovaj način se stvara začarani krug nasilja odnosno nasilje se prenosi i na sljedeću generaciju²².

Grafikon 9. Učestalost nasilja u porodici nad Romkinjama

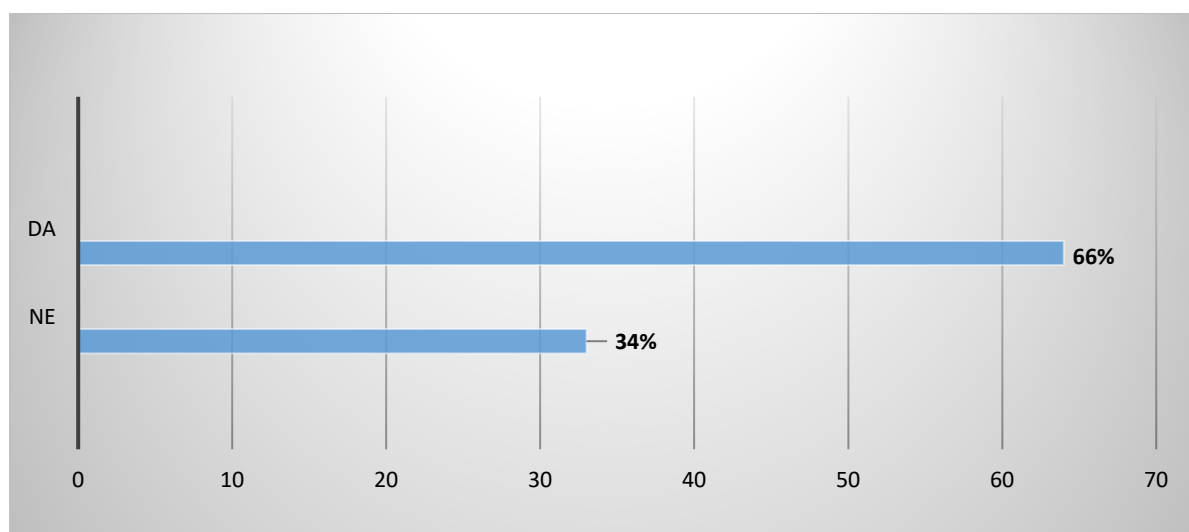

Od 97% Romkinja koje su navele da su doživjele nasilje u porodici, anketom smo dobili podatke o učestalosti nasilja, odnosno koliko često se nasilje u porodici dešavalo u njihovim domovima. Ukupno 47,4% Romkinja je navelo da su nasilje u porodici doživjele više puta, odnosno da se nekoliko puta nasilje ponovilo. Svakodnevno je bilo izloženo različitim oblicima nasilja u porodici u isto vrijeme (fizičkom, psihičkom, ekonomskom i seksualnom) 11,4% Romkinja, 18,5% Romkinja traumatično iskustvo nasilja u porodici doživjele su jednom, 9,3% Romkinja navelo je da je nasilje u porodici trajalo mjesecima, 13,4% navelo je da je nasilje u porodici trajalo godinama: „*trajalo je svakodnevno od udaje sa 15 godina, tek sam nakon više godina nasilja prijavila muža*“, „*svakodnevno sam doživljavala razne oblike nasilja od strane muža*“.

Postotak odgovora o doživljenom nasilju u porodici i učestalosti nasilja je krajnje alarmantan, s obzirom na osjetljivost teme istraživanja i traumatična iskustva o kojima je veoma teško otvoreno i glasno razgovarati jer žrtve nasilja u porodici mogu samim razgovorom i sjećanjem ponovo da dožive traumu i strah. Pojedininim žrtvama nasilja u porodici veoma je teško otvoreno priznati da su doživjele nasilje u porodici. Tokom intervjua, četiri ispitanice su izjavile da imaju teške traume, da žive u strahu i da ne vole i ne žele se prisjećati tih trenutaka.

²² Øverlien, C. (2010). Djeca izložena nasilju u porodici. Časopis socijalnog rada, 10 (1), 80-97.

Grafikon 10. Prijava nasilja u porodici

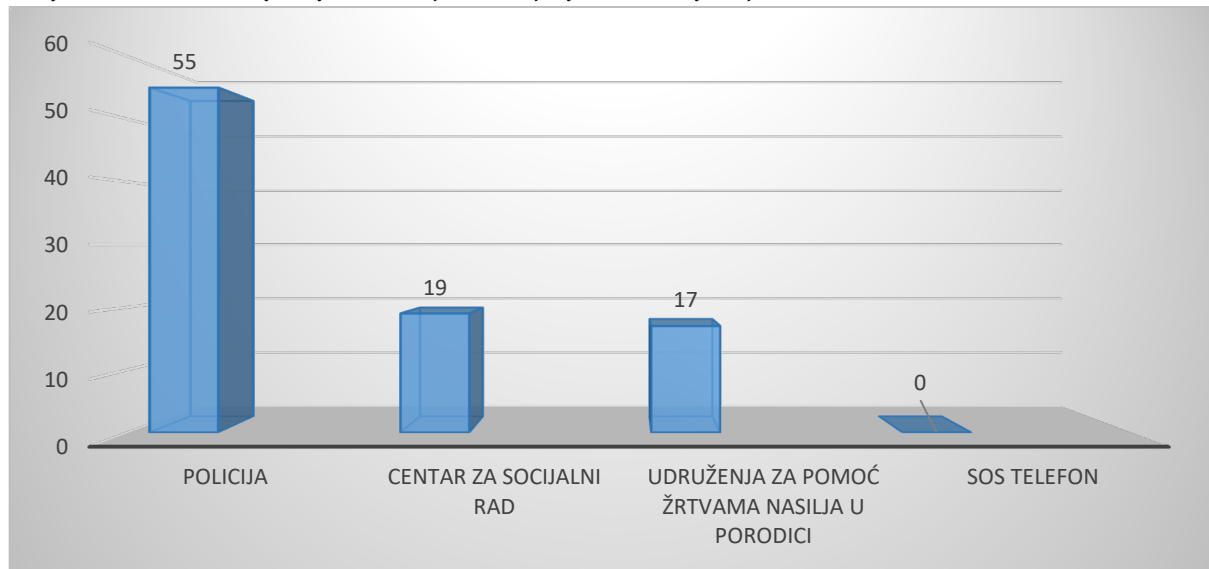
Na pitanje da li su prijavili nasilje u porodici 66% Romkinja odgovorilo je da su prijavile nasilje u porodici policiji, socijalnoj službi ili su zatražile pomoć od udruženja specijaliziranih za pružanje pomoći ženama koje doživljavaju nasilje u porodici, ali 34% Romkinja nisu prijavile nasilje u porodici. Romkinje koje su prijavile nasilje u porodici (66%) odlučile su se na taj korak nakon višestrukog ili svakodnevnog fizičkog nasilja ili nasilja koje je trajalo i ponavljalo se kontinuirano mjesecima ili čak i godinama u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, dok 34% Romkinja nisu nikada prijavile nasilje u porodici policiji ili socijalnoj službi.

Razlozi koje Romkinje navode da su ih spriječili da prijave nasilje u porodici su: strah od prijetnji članova porodice (muža, brata ili oca), neprijatnost i stid pred porodicom, poznanicima, institucijama, briga za sigurnost njihove djece i nedostatak alternativa, strah od gubitka starateljstva nad djecom, počinitelj nasilja je član porodice, uvjerenje da se nasilje neće ponoviti, sumnja u efikasnost nakon prijavljivanja nasilja i strah od mogućeg pogoršanja nasilja nakon prijavljivanja. Neznanje o mogućnostima prijavljivanja nasilja, želja da se izbjegnju dodatni problemi i nespremnost osnovne porodice da ih ponovo prihvati, iako su mlade, također su spomenuti kao faktori koji su ih odvrćali od prijavljivanja porodičnog nasilja. Ovi razlozi zajedno ističu kompleksne i višestruke izazove s kojima se susreću Romkinje prilikom traženja pomoći i prijavljivanja slučajeva porodičnog nasilja. Ponekad su komšije prijavljivale porodično nasilje nad Romkinjama, ali uglavnom u situacijama gdje je nasilje postalo vrlo ozbiljno i često.

Mnoge Romkinje ne prepoznaju niti jedan oblik nasilja u porodici osim fizičkog, te je 66% Romkinja tek u krajnjem slučaju fizičkog nasilja u porodici odlučilo prijaviti nasilje institucijama, dok se veliki broj ispitanica nije odlučilo prijaviti institucijama nasilje u porodici od *straha od novog nasilja, sramote i nepovjerenja u institucije da će im obezbijediti adekvatnu zaštitu*. Romkinje žive često u potpunoj izolaciji od društvene zajednice, kao domaćice, i nije im dozvoljeno da izađu iz kuće bez dozvole muža, a naročito im je zabranjeno govoriti o nasilju koje su pretrpile. Kako su navele u anketi, Romkinje žive u velikom strahu i potpuno su se pomirile sa svojom situacijom kao nepromjenljivom jer nemaju nikakvu podršku i zaštitu od bilo koga.

Romkinje koje su prijavile nasilje u porodici institucijama tražile su savjete i pomoć od medijatorica iz udruženja koja pružaju specijalizirane usluge ženama žrtvama nasilja u porodici ili romskih udruženja. One su Romkinjama davale savjete i pružale razne vrste specijaliziranih usluga, podrške i pomoći ili su umjesto Romkinja - žrtava nasilja u porodici - prijavljivale nasilje nadležnoj socijalnoj službi ili policiji.

Grafikon 11. Institucije kojima su ispitanice prijavile nasilje u porodici

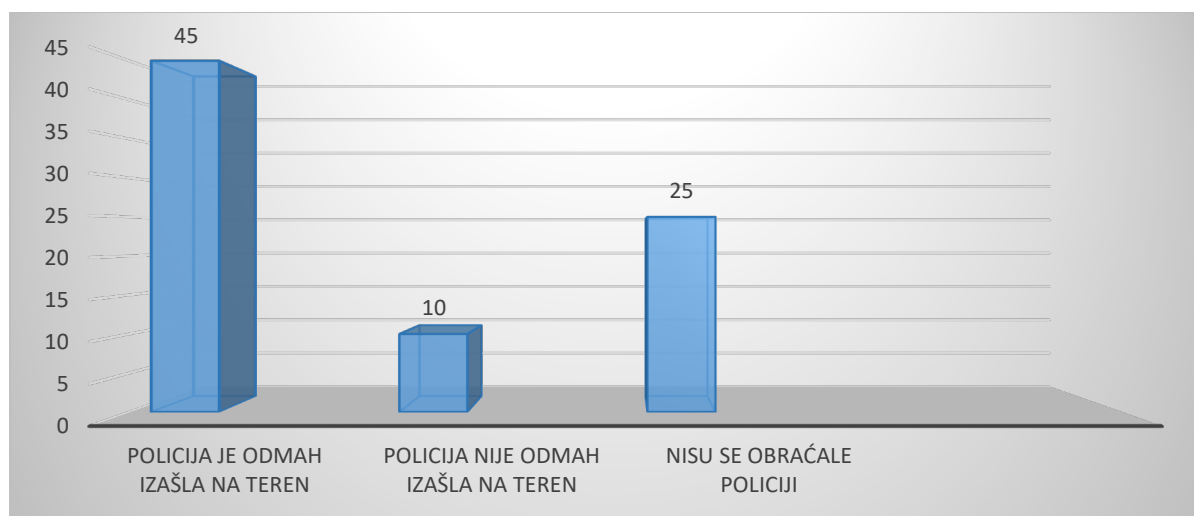
Procenat Romkinja koje su nasilje u porodici direktno prijavile policiji je 55%, nadležnom centru za socijalni rad 19% i udruženjima koje pružaju pomoć žrtvama nasilja u porodici 17%. Primjetno je da nijedna Romkinja nije prijavila nasilje u porodici putem SOS telefona. Romkinje koje nisu željele prijaviti nasilje u porodici institucijama, obraćale su se nevladinom sektoru, udruženjima koja pružaju pomoć žrtvama nasilja u porodici i romskim udruženjima tražeći savjet i pomoć. Analiza anketa nam daje podatak da je veliki broj Romkinja dobio savjet, pomoć i različite vrste specijaliziranih usluga od udruženja i medijatorica iz udruženja za pomoć ženama žrtvama nasilja u porodici.

4. Odnos institucija i nevladinih organizacija prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici

Romkinje su višestruko marginalizirane i diskriminirane, i u romskoj zajednici, koja je veoma patrijarhalna, i kao pripadnice manjine od strane većinskog stanovništva.

Romkinje u bosanskohercegovačkom društvu često su izložene predrasudama. Predrasude se ogledaju i u vidu tolerisanja nasilja u porodici, sklapanja ranih brakova, trgovine ljudima i eksploatacije djece u romskim zajednicama, jer se takva djela smatraju dijelom romske tradicije, a ne ozbiljnim kršenjem zakona i ljudskih prava i sloboda.

Grafikon 12. Odgovor policije na prijavu nasilja u porodici nad Romkinjama

Od 55 slučajeva nasilja u porodici koje su prijavile Romkinje policija je odmah reagovala i izašla na teren u 45 slučajeva. U 10 slučajeva nisu odmah izašli na teren već tek nakon sat i više sati vremena nakon prijave. U nekoliko slučajeva, Romkinje su morale uputiti više poziva kako bi policija konačno reagovala i došla na mjesto prijavljenog nasilja u porodici.

U okviru ankete, ispitanice su opisale načine postupanja, komunikacije i reagovanja policijskih službenika/ca koji/e su izašli/e na teren kada su Romkinje prijavile nasilje u porodici. Odgovori su se razlikovali i mogu se podijeliti u tri grupe.

Prema pojedinim Romkinjama, policijski/e službenici/e su se odnosili/e „dobro“, „lijepo“ i „prikladno“, prema drugim Romkinjama policijski/e službenici/e su postupali/e po „standardnoj proceduri“ što znači da su napravili/e zapisnik o prijavi nasilja, postavili/e pitanja i savjetovali/e im da se obrate socijalnoj službi ili ukoliko je uslijed fizičkog nasilja došlo do povreda da odu u zdravstvenu ustanovu.

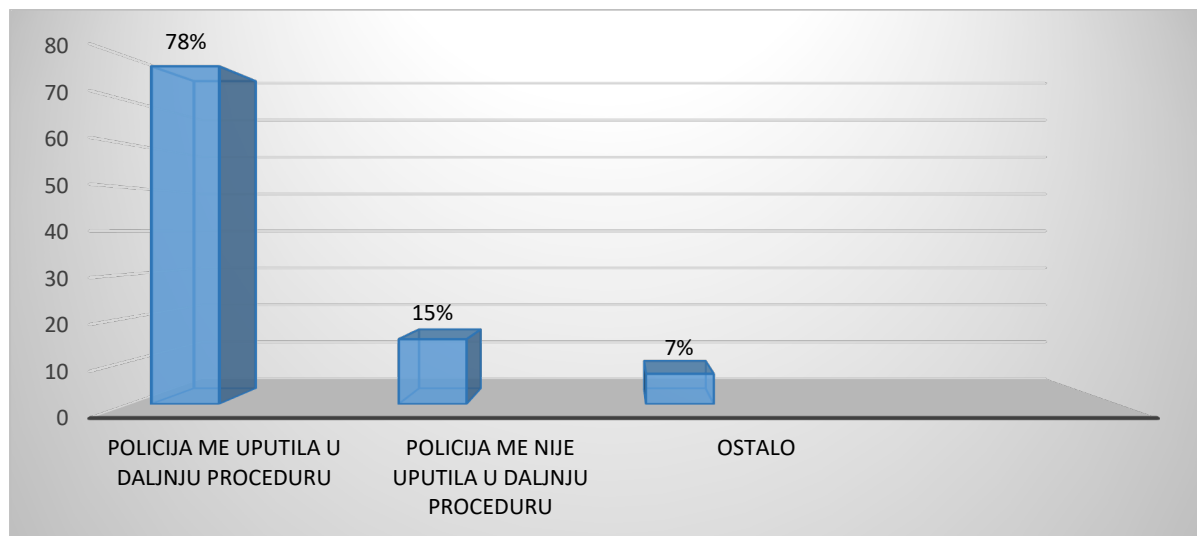
Ostale ispitanice nisu doživjele pozitivno i korektno postupanje policijskih službenika/ca prema njima kao žrtvama nasilja u porodici. Ispitanice su navele da je policija uvijek relativno brzo došla na lice mjesta po prijavi nasilja, i da su se prema njima ponašali prikladno.

Neki od odgovora Romkinja, prema kojima su policijski službenici koji su izašli na teren postupali „dobro“, „lijepo“ i „prikladno“ ili su postupili po „standardnoj proceduri“, su bili: „lijepo su se ponašali, uzeli izjave i bit ćemo pozvani na sud“, navela je većina Romkinja.

Odgovori ukazuju na pozitivna iskustva sa intervencijom policije u slučajevima porodičnog nasilja. Policija je opisana da je brza i da pruža podršku i efikasno pokreće postupke. Pokazali su profesionalnost, pružajući savjete kako tražiti pomoć od centra za socijalnu zaštitu kada je u pitanju maloljetno lice. Standardizovani postupci, uključujući postavljanje pitanja i vođenje zabilješki su uslijedili nakon interakcija. Djela koja su vrijedna pažnje uključivala su izdavanje upozorenja počiniocu, stavljanje u pritvor na jednu noć uz naknadno izdavanje zabrane pristupa na 30 dana te pružanje savjeta i instrukcija žrtvi. Policija je pohvaljena zbog svog primjerenog ponašanja, usmjeravanja pojedinca kroz postupak i davanje preporuka za dalje korake kao što je medicinski pregled. U specifičnim slučajevima, posjetili su mjesto događaja, dokumentirali situaciju i savjetovali povratak žrtve roditeljima. U cjelini, intervencije policije karakteriziraju efikasnost, empatija i profesionalnost.

U pojedinim slučajevima su opisane pozitivne interakcije gdje je policija pružala podršku, savjetujući žrtvu o zaštitnim mjerama i ohrabrujući ih da podnesu prijave protiv počinioca. Nasuprot tome, postoje slučajevi u kojima je policija odvela dijete, podržala počinioca ili bila ravnodušna prema povredama žrtve. U odgovorima se također ističu kasne reakcije, različiti stavovi policije i povremeno žaljenje zbog uključivanja policije u njihov slučaj. Interakcije su različite, od pristojnih interakcija punih podrške do slučajeva u kojima je policija prijetila suprugu ali se strogo odnosila prema žrtvi, stvarajući složenu i neusklađenu sliku odgovora policije u slučajevima porodičnog nasilja.

Grafikon 17. Upute policijskih službenika/ca Romkinjama žrtvama nasilja u porodici u vezi daljnje procedure

Policijski službenici koji su izašli na teren po prijavi nasilja u porodici od strane Romkinja su uputili 78% Romkinja u daljnju proceduru i ostvarenje svojih prava kao žrtava nasilja u porodici, dok 15% Romkinja nisu uputili u daljnju proceduru. Opciju „ostalo“ je odabralo 7% Romkinja koje su odgovorile da su ih pokušavali pomiriti te da su tražili da prilože dokaze o

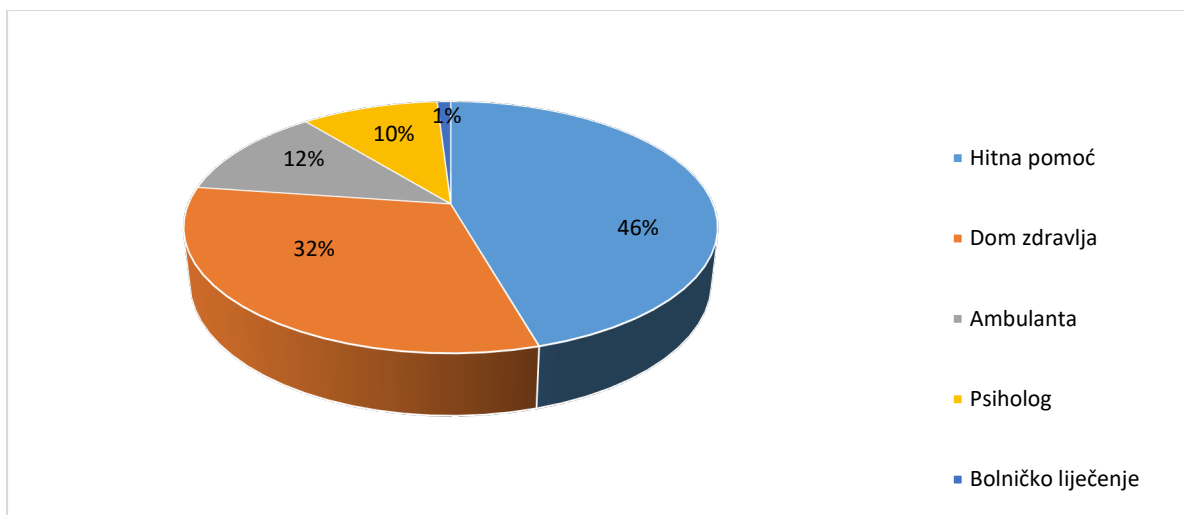
nasilju u porodici. Nakon što nisu dobile informacije kako dalje postupati u slučaju nasilja u porodici obratile su se udruženjima za pomoć žrtvama nasilja u porodici te ih je u daljnju proceduru uputila medijatorica ili je medijatorica prijavila nasilje u porodici.

Postojeće zakonske odredbe se ne primjenjuju u dovoljnoj mjeri, na primjer, ne izriču se zaštitne i hitne mjere što dodatno obeshrabruje žrtve. Nedostatak nadzora i koordinacije između institucija (policije, pravosuđa, centara za socijalni rad) u kombinaciji sa predrasudama i niskom stopom osuđujućih presuda počiniocima nasilja u porodici doprinose vjerovanju da je normalno izložiti Romkinje porodičnom nasilju.²³

4.1. Zdravstvene usluge Romkinjama žrtvama nasilja u porodici

Ukupno 39% Romkinja žrtava porodičnog nasilja primilo je medicinsku pomoć, dok 61% nije zatražilo medicinsku pomoć.

Grafikon 14. Zdravstvene ustanove koje su Romkinjama - žrtvama nasilja u porodici pružili medicinsku pomoć

Zdravstvene ustanove koje su pružile medicinsku pomoć Romkinjama - žrtvama nasilja u porodici su hitna pomoć 46%, dom zdravlja 32%, ambulanta 12%, psihološka pomoć 10% i jedna Romkinja je ostala na bolničkom liječenju. Jedna Romkinja nije dobila medicinsku pomoć jer nije imala zdravstvenu knjižicu, a jednu Romkinju su kako navodi „otjerali“ iz ambulante.

Dobijeno je vrlo malo podataka o medicinskoj pomoći pruženoj Romkinjama kao žrtvama nasilja u porodici i općenito o medicinskoj pomoći Romkinjama. Ispitanice nisu detaljno opisale neophodne preglede niti odnos i postupanje medicinskih radnika/ca prema njima.

Jedan od važnih i zacrtanih ciljeva iz Akcionog plana Bosne i Hercegovine za socijalnu inkluziju Roma i Romkinja za period 2021.-2025. godine jeste osigurati opću pokrivenost Roma zdravstvenim osiguranjem od najmanje 95 % ili do stope jednake ostatku populacije, kao i civilnu registraciju koja će osigurati da svi Romi budu upisani u matične knjige, kako bi

²³ https://www.portal-udar.net/wp-content/uploads/2021/12/Policy_brief_-_Kada_zakon_ne_vrijedni_jednako_Rodno_zasnovano_nasilje_prema_Romkinjama.pdf

između ostalog mogli i dobiti neophodnu zdravstvenu registraciju i zdravstveno osiguranje. Navedene aktivnosti su ključne jer bi se omogućilo ženama žrtvama nasilja da se bez straha od dodatnih troškova obrate za pomoć zdravstvenim ustanovama.

Prema opštim pokazateljima, ukupan broj Roma u BiH je 17.644 od čega je 7.625 žena, 1.828 djece predškolskog uzrasta i 4.025 djece uzrasta od 6 do 18 godina. Dok prema podacima iz *Evidencije romskih potreba (ERP)* oko 30% pripadnika/ca romske nacionalne manjine obuhvaćene ERP-om nema zdravstveno osiguranje, od ovih 30%, 5.200 lica, odnosno 34,7% su djeca do 15 godina, što ukazuje na nedostatak znanja roditelja o načinu ostvarivanja zdravstvene zaštite. U okviru ERP-a evidentirana je i visoka stopa invaliditeta, i to u starosnoj grupi do 14 godina, gdje je procenat visokih 34,7%, a broj kategorizirane djece je nepoznat.

Akcionim planom Bosne i Hercegovine za socijalnu inkluziju Roma i Romkinja za period 2021.-2025. godine, cilj je u kontinuitetu pratiti i povećati broj redovnih preventivnih pregleda Roma i Romkinja i na taj način smanjiti postotak zaraznih i nezaraznih bolesti i smrtnosti kod romske populacije u odnosu na ukupnu populaciju. U saradnji sa nadležnim institucijama, cilj je povećati broj prijavljenih slučajeva nasilja nad ženama i djecom i pružiti neophodne usluge žrtvama nasilja.²⁴ Romske nevladine organizacije su veoma važne kada govorimo, između ostalog, o prevenciji bolesti, nasilju u porodici i zdravstvenoj zaštiti, tako da je nužno osnažiti i podići njihove kapacitete na visoki nivo. Različiti pokazatelji pokazuju određeni napredak u oblasti zdravstva kada je riječ o Romkinjama, ali situacija je daleko od zadovoljavajuće i potrebno je uložiti dodatne napore i sredstava kako bi se promovisalo i unaprijedilo zdravlje romske populacije u BiH.

4.2. Prijava nasilja u porodici centru za socijalni rad i djelovanje centra, i odnos prema Romkinjama žrtvama nasilja u porodici

Centru za socijalni rad obratilo se 66% Romkinja - žrtava nasilja u porodici i tražilo razne oblike pomoći, a 34% Romkinja nisu tražile pomoć od centra za socijalni rad. Romkinje su se obraćale centru za socijalni rad zbog raznih situacija i vrsta pomoći, uključujući tešku materijalnu situaciju u porodici, prijave nasilja u porodici, ostvarivanja prava na dječji dodatak, finansijske pomoći i pomoći u paketima hrane, odjeće i higijenskih proizvoda.

Mnogim Romkinjama koje su tražile pomoć zbog nasilja u porodici, centar za socijalni rad pružio je savjetovanje, osnažio Romkinje da prijave nasilje u porodici kako bi ostvarile svoja prava, izlazili su na teren a Romkinje sa djecom smještene su u sigurne kuće. Centar za socijalni rad im je osigurao savjetovanje, psihološku i pravnu pomoć, kao i jednokratnu finansijsku pomoć, pomoć u paketima hrane i drugih osnovnih životnih potrepština. Predstavnice centra obavljale su savjetodavni i terapijski rad sa izvršiocima nasilja u porodici u 4 slučaja.

²⁴ Akcioni plan Bosne i Hercegovine za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za 2021.-2025. (APIR BiH 21/25), „Službeni glasnik BiH”, broj: 40/22

Na pitanje: „Kako biste opisali odnos Centra za socijalni rad prema vama kao žrtvi nasilja u porodici“, veći dio intervjuisanih Romkinja odgovorio je da je odnos centra bio korektan i dobar prema njima, da su im pružili i savjetovanje i ohrabрили ih da prijave nasilje, izlazili na teren, smjestili ih u sigurne kuće, da su dobile jednokratnu novčanu i drugu vrstu pomoći. Manji dio intervjuisanih Romkinja je izrazio nezadovoljstvo sa odnosom centra za socijalni rad prema njima.

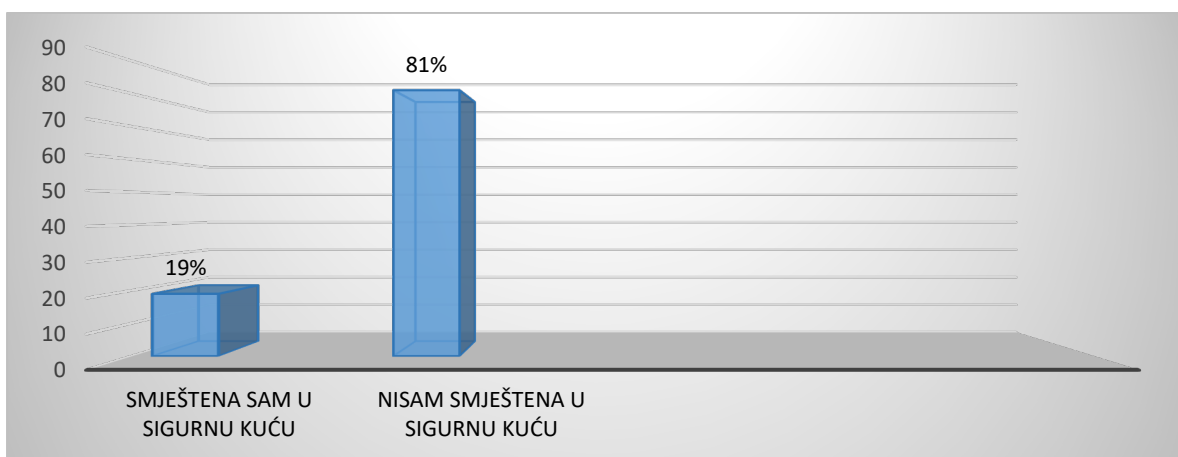
Odgovori u vezi s postupanjem centara za socijalni rad prema Romkinjama - žrtvama nasilja u porodici su različiti. Dok su neke Romkinje dobile podršku, zaštitu i savjete o prevenciji nasilja i ostvarivanju svojih prava, druge su kritikovale loš pristup i nedostatak napora u pomoći žrtvama. Pozitivno su ocijenjeni slučajevi upućivanja u sigurne kuće radi zaštite, a u nekim slučajevima centri za socijalni rad su odigrali ključnu ulogu u pomirenju parova rješavanjem problema nasilja u porodici. Iskustva su bila različita, od osnaživanja i ohrabririvanja do situacija u kojima centri za socijalni rad nisu ponudili smještaj u sigurnu kuću, posebno ako nasilje u porodici nije bilo zvanično prijavljeno. U cjelini, odgovori pokazuju različita iskustva s centrima za socijalni rad u zadovoljavanju potreba Romkinja žrtava nasilja u porodici.

S druge strane, dvije ispitanice su navele da su se predstavnice nadležnih centara za socijalni rad prema njima izrazito loše odnosile i da im nisu željele pomoći u ostvarivanju njihovih osnovnih prava.

Jedna ispitanica smatra da se diskriminacija desila jer je Romkinja, dok druga ispitanica smatra da se predstavnice nadležnog centra na isti način odnose prema svima.

4.3. Smještaj Romkinja u sigurnu kuću

Grafikon 15. Broj ispitanica (Romkinja) koje su smještene u sigurnu kuću nakon prijave nasilja u porodici

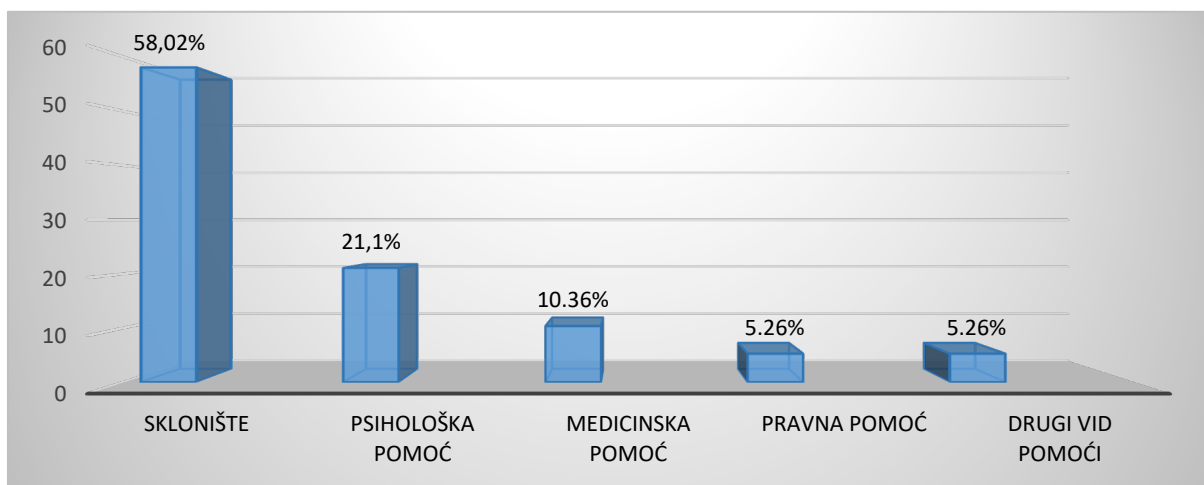

U Grafikonu 15. prikazani su podaci o broju Romkinja koje su bile izložene nasilju u porodici a koje su bile smještene u sigurnu kuću. Ukupno 19% Romkinja koje su preživjele nasilje je bilo smješteno u sigurnu kuću, dok 81% Romkinja nije bilo smješteno u sigurnu kući ili su odbile boravak u sigurnoj kući ili nije bilo potrebe za zbrinjavanje u sigurnu kuću.

Pet Romkinja je izjavilo da im nadležni centar za socijalni rad nije ponudio da idu u sigurnu kuću. Mnogim Romkinjama koje su se obratile i prijavile nasilje u porodici centar za socijalni rad je ponudio da idu i ostanu u sigurnoj kući, ali su odbile iz različitih razloga.

Romkinje koje su prijavili nasilje u porodici različito su opisivale svoj boravak u sigurnoj kući. Neke Romkinje su se osjećale sigurno tokom boravka, izražavajući zabrinutost zbog mogućih posljedica nakon boravka. Druge su se osjećale sigurno i smatrale su boravak korisnim, cijeneći pruženi smještaj, hranu i neprekidan nastavak školovanja njihove djece. Međutim, neke su uporedile iskustvo sa zatvorom i odlučili da ga napuste. Prisustvo drugih žrtava nasilja u porodici u zajedničkom smještaju izazivalo je strah kod nekih, iako su bili odvojeni od svojih počinitelja. U cjelini, u izvještajima su istaknute različite emocije i percepcije tokom boravka u sigurnim kućama, pri čemu su osjećaji sigurnosti, korisnosti i zabrinutosti značajne teme. Dok jedna od ispitanica nije bila zadovoljna pristupom zaposlenika/ca sigurne kuće, dvije intervjuisane Romkinje koje su smještene u sigurnu kuću izjavile su da su dobile svu potrebnu zaštitu u sigurnoj kući i da su svi bili posebno pažljivi prema njima: "Pomogli su meni i djeci, i zahvalna sam im zbog toga. Imam dvoje djece i oni su bili sa mnom."

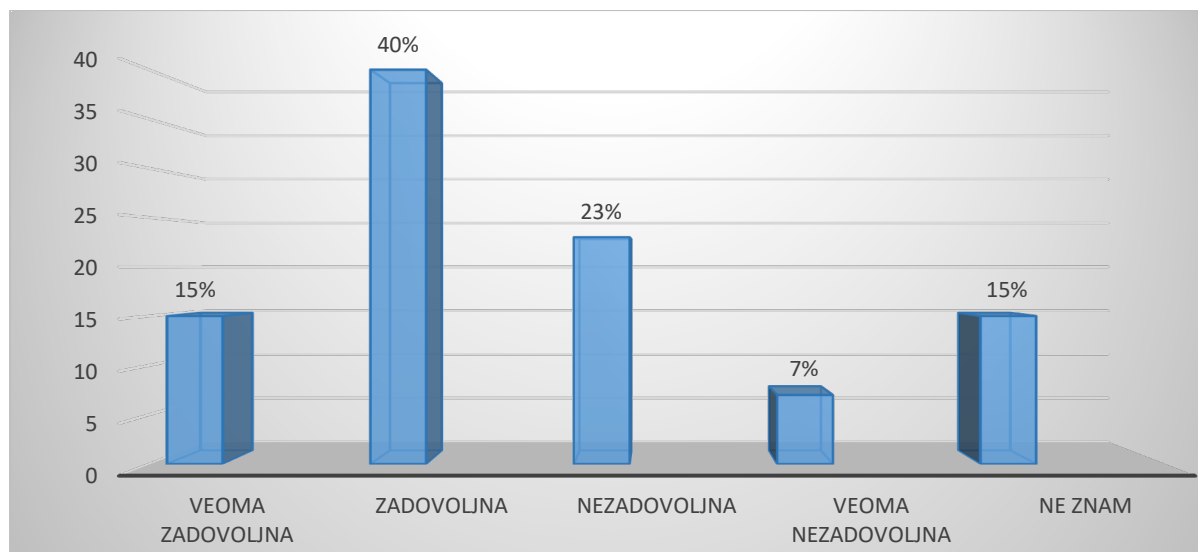
Grafikon 16. Vidovi pomoći Romkinjama u sigurnoj kući koje su žene, smještene u sigurnu kuću, istakle kao primarne

Žrtve nasilja koje su bile smještene u sigurnoj kući (19% od ukupnog broja ispitanica koje su preživjele nasilje), dobile su prije svega sklonište (58,02%) i zaštitu od nasilnika/ca, kao i psihološku (21,1%), medicinsku (10,36%) i pravnu pomoć (5,26%) te hranu i potrebnu odjeću za sebe i djecu (5,26%). Kada su i pitanju vidovi pomoći koje su dobile, većina ispitanica je kao primarni vid pomoći istakla pružanje skloništa i smještaja koje im je bilo neophodno.

5. Odnos institucija prema Romkinjama kao žrtvama nasilja u porodici

Grafikon 17. Zadovoljstvo ispitanica uslugama koje pružaju institucije

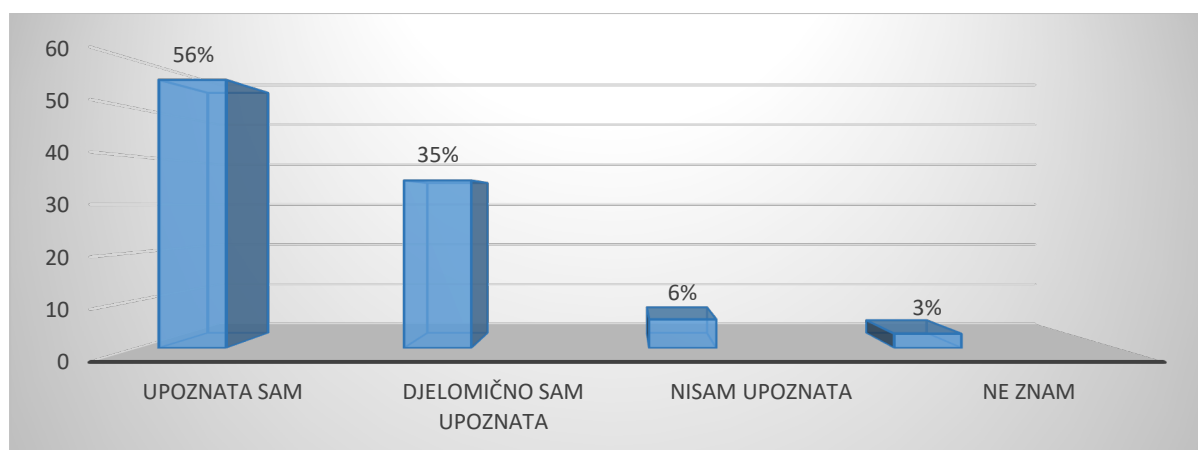

U Grafikonu 17. prikazani su odgovori Romkinja o njihovom zadovoljstvu odnosom institucija kada su se obraćale za pomoć kao žrtve nasilja u porodici. Ukupno 15% Romkinja je odgovorilo da su veoma zadovoljne odnosom prema njima, 40% da su zadovoljne, 23% Romkinja odgovorile su da su nezadovoljne, 7% su iskazale da su veoma nezadovoljne odnosom institucija prema njima kada su tražile pomoć kao žrtve nasilja u porodici. Odgovor „ne znam“ je dalo 15% Romkinja.

Odgovori se razlikuju u zavisnosti od zadovoljstva uslugom institucija (centra za socijalni rad, policije i općine). Romkinje uključene u istraživanje, odgovorile su da su u institucijama bili ljubazni prema njima, da su nekada ljubazni nekada nisu i da u velikoj mjeri treba poboljšati sistem rada sa Romkinjama.

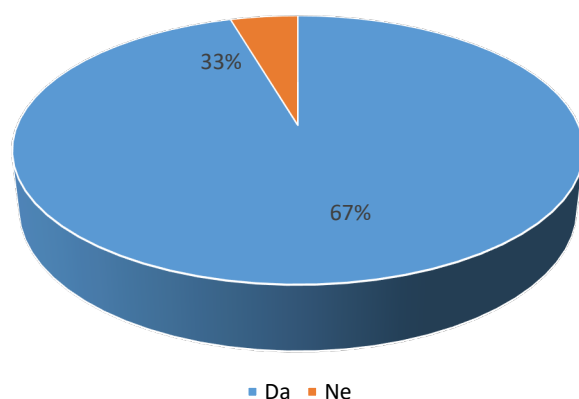
Mnoge Romkinje su spomenule da kada prikupljaju dokumentaciju ili se obrate za neku drugu vrstu pomoći satima čekaju u čekaonici dok dođu na red, iako druge ljude prime odmah, ili zahtijevaju od Romkinja da odu i vrate se kasnije, za sat ili dva. Obraćanjem za pomoć institucijama veliki dio Romkinja su dobile pomoć ali i dio ispitanih Romkinja nisu dobile traženu pomoć. Romkinje su navele da dobivaju veliku pomoć i podršku udruženja za pomoć žrtvama nasilja u porodici ili romskih udruženja koja im pomažu i savjetuju na koji način da ostvare svoja prava. Značajan broj Romkinja su navele da nisu dobile uslugu od institucija kada su se same obratile za pomoć kao žrtve nasilja, i da je osoblje bilo neljubazno ili ih je jednostavno „otjeralo“. Međutim, kada su se ponovo obratile za pomoć u prisustvu medijatorice iz udruženja, osoblje bilo ljubazno i odmah su dobile traženu pomoć.

Grafikon 18. Upućenost Romkinja u ostvarivanje prava kao žrtava nasilja u porodici

Prema odgovorima Romkinja o upućenosti o svojim pravima, 56% Romkinja je odgovorilo da su upoznate sa svojim pravima, 35% Romkinja da su djelomično upoznate sa svojim pravima, 6% Romkinja nisu upoznate sa svojim pravima i odgovor „ne znam“ napisalo je 3% Romkinja.

Grafikon 19. Edukacija Romkinja o sistemu pomoći, zaštite i prijave nasilja u porodici

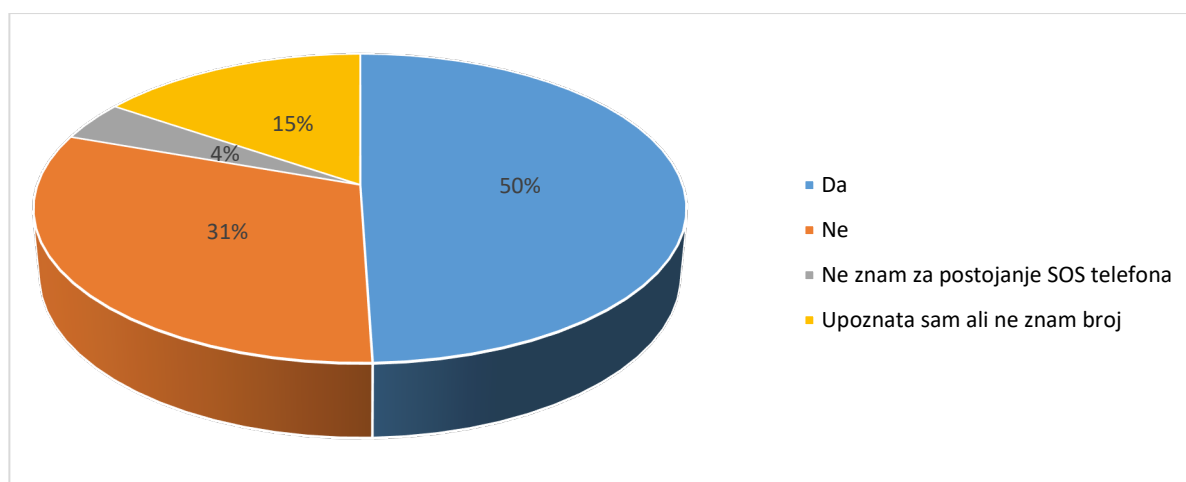

Edukacija Romkinja o sistemu pomoći, zaštite i prijave nasilja u porodici veoma je važna. Grafikon 19. pokazuje da je 67% Romkinja dobilo pomoć u vidu edukacije o sistemu pomoći, zaštite i prijave nasilja odnosno o ostvarivanju svojih prava kao žrtava nasilja u porodici, 33% Romkinja nije imalo edukaciju o sistemu podrške i ostvarivanja prava. Veliki broj Romkinja je primio pomoć u vidu edukacije zato što su mnoge od intervjuisanih Romkinja bile uključene u rad različitih nevladinih organizacija i udruženja.

Većina Romkinja primila je edukaciju od nevladinog sektora, udruženja za pomoć žrtvama nasilja u porodici i medijatorica iz udruženja, ali i kroz različite projekte i radionice udruženja koje su Romkinjama pružile navedeni vid edukacije i pomoći. Edukaciju i pomoć o ostvarivanju svojih prava primile su i od romskih udruženja.

Nakon prijave nasilja u porodici, neke Romkinje su upoznate sa svojim pravima od strane centra za socijalni rad koji ih je uputio u proceduru kako bi dobile zaštitu i pomoć.

Grafikon 20. Poznavanje broja SOS telefona za prijavu nasilja u porodici

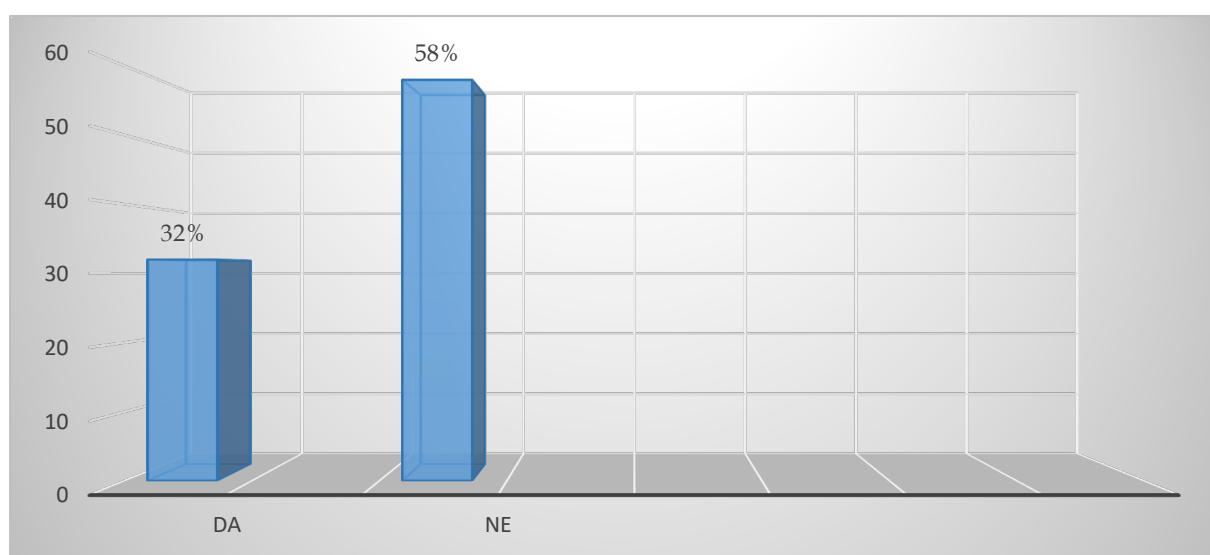

Na pitanje da li znaju broj SOS telefona putem kojeg mogu da prijave nasilje u porodici, 50% Romkinja je odgovorilo da znaju, 31% da ne znaju, 4% Romkinja uopće ne znaju da postoji SOS telefon i 15% Romkinja su upoznate da postoji SOS telefon ali ne znaju broj. Zanimljivo je da ni jedna od Romkinja nasilje u porodici nije prijavila putem SOS telefona. Većina Romkinja je nasilje u porodici prijavila policiji, udruženjima za pomoć žrtvama nasilja u porodici i centrima za socijalni rad.

6. Diskriminacija Romkinja kao žrtava nasilja u porodici

U narednom dijelu analize fokusirati ćemo se na pitanje diskriminacije Romkinja žrtava nasilja u porodici prilikom obraćanja institucijama te sveobuhvatnim odnosom i pružanjem pomoći Romkinjama žrtvama nasilja u porodici od strane institucija.

Grafikon 21. Diskriminacija Romkinja žrtava nasilja u porodici prilikom obraćanja institucijama

Ukupno 58% Romkinja koje su se obraćale institucijama za pomoć i ostvarivanje svojih prava kao žrtve nasilja u porodici, nisu lično doživjele diskriminaciju i neprikladno ponašanje od

strane predstavnika/ca institucija, ali su vidjele da su druge Romkinje doživjele diskriminaciju i loš odnos službenika/ca institucija. Romkinje koje su doživjele različito postupanje i diskriminaciju od strane institucija kojima su se obraćale za pomoć kao žrtve nasilja u porodici, susretale su se sa različitim vrstama različitog postupanja od strane osoblja institucija kojima su se obraćale (32%), a 10% ispitanica nije dalo odgovor na navedeno pitanje.

Neki od oblika diskriminacije sa kojima su se susrele Romkinje kao žrtve nasilja u porodici su: (1) dugotrajno čekanje u čekaonicama ili odgađanje i predlaganje da ponovo traže pomoć za sat ili više sati naspram ostalih klijenata koji su po dolasku primljeni odmah i prije Romkinja, (2) neljubazno ili kako su navele „neljudsko“ ponašanje prema Romkinjama kada se obrate za pomoć ili drugi vid usluge. Prema navodima Romkinja najčešće se radilo o uslugama u općinama i institucijama za ostvarivanje zdravstvenog osiguranje prilikom prikupljanja dokumentacije za ostvarivanje prava na dječji dodatak, zdravstveno osiguranje ili neku drugu dokumentaciju. Romkinje su navele u anketi da se osoblje institucija nekada odnosi „dobro“ prema njima a ponekad veoma loše ili da su prema pojedinim Romkinjama ljubazni i fini a prema pojedinim „drski“ i „neljubazni“. Romkinje su se obraćale za pomoć oko stambenog zbrinjavanja radi neadekvatnih uslova stanovanja (drvena baraka, oronuli ili ruševan stambeni objekt) i navode da su doživjele veoma loše postupanje i da su bile „otjerane“ iz općine ili službi koje se bave pitanjima socijalnog zbrinjavanja i pomoći.

Neljubazna ponašanja koja su Romkinje doživjele od strane radnika/ca institucija prilikom obraćanja za osnovna prava Romkinja nisu ispoljavana kada su se Romkinje obratile u prisustvu medijatorica iz udruženja za pomoć žrtvama nasilja u porodici.

Jedna ispitanica koja je prijavila nasilje u porodici navela je da su, nakon izlaska policijskih službenika/ca na teren i djelovanja centra za socijalni rad, djeca dodijeljena suprugu je ona nezaposlena i ne može naći mjesto za stanovanje.

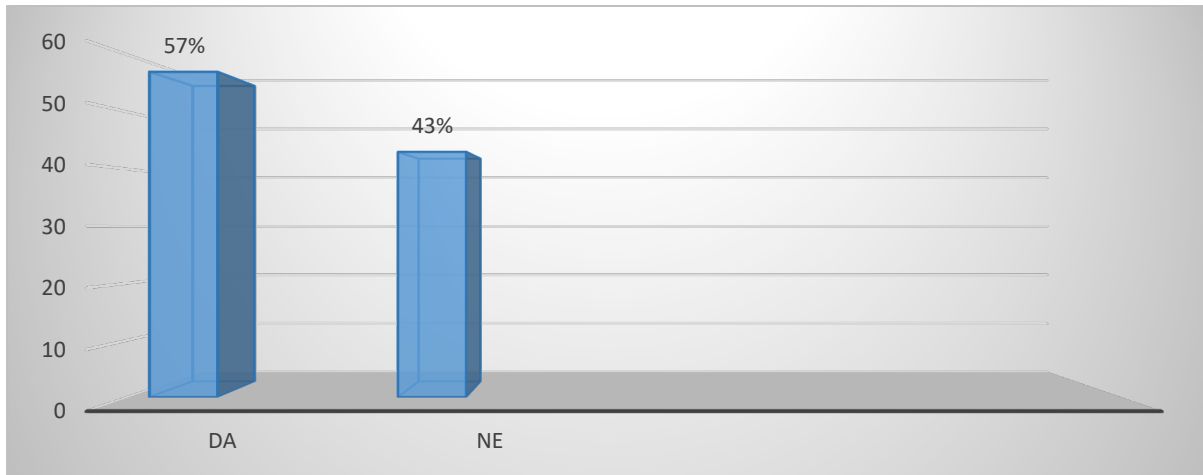
Izjava jedne od Romkinja ispitanica je da su generalno kada se radi o nasilju u porodici bez obzira da li su u pitanju Romkinje ili neromkinje uskraćena prava ženama, da žene nemaju podršku institucija kako bi ostvarile svoja prava naročito kada se radi o odvajanju od nasilnika/ca i započinjanju samostalnog života bez nasilja, posebno u finansijskoj pomoći i stambenom zbrinjavanju s ciljem ekonomskog osnaživanja žena žrtava nasilja u porodici. Tokom intervjuja jedna od ispitanica je navela da predstavnice centra za socijalni rad ne žele da joj daju savjet ni o osnovnim pravima.

Jedan od najvažnijih i najsenzibilnijih vidova pomoći Romkinjama žrtvama nasilja u porodici je zdravstvena pomoć i zbrinjavanje, gdje je važan senzibilitet zdravstvenih radnika/ca prema žrtvama nasilja u porodici. U pojedinim slučajevima je evidentno da nedostaje takav vid pomoći te su zdravstveni radnici/ce čak pitali/e Romkinje čime su izazvale nasilje u porodici, zapravo šta su uradile da suprug vrši fizičko nasilje. Veoma je zabrinjavajuće da, prilikom prijave nasilja u porodici, policija ili neka od relevantnih institucija koje se bave pitanjima i pomoći osobama žrtvama nasilja u porodici ne žele izaći na teren i pružiti neophodnu pomoć i zaštitu žrtvi. Dešavaju se situacije u kojima policijski službenici/ce izađu na teren po prijavi nasilja u porodici, međutim nerijetko su se Romkinje nalazile u situaciji da im je policija savjetovala da se pomire sa suprugom, jer nemaju drugo mjesta za stanovanje sa djecom.

Komentari pojedinih službenika/ca institucija Romkinjama su se odnosili na broj djece koju su rodile, kao što su: „šta ćeš ti sama sa tolikom djecom“, „praviš probleme bez razloga i zvala si nas besmisleno jer ćeš se opet vratiti mužu“, „zašto si se udala tako mlada“ itd.

Ohrabruje činjenica da je 15% Romkinja veoma zadovoljno i 30% zadovoljno odnosom institucija kada su se obratile za neki vid pomoći kao žrtve nasilja u porodici, da nisu doživjele lično loš odnos i neljubaznost i da su ostvarile tražena prava.

Grafikon 22. Postojanje diskriminacije Romkinja u odnosu na druge žene prilikom prijave nasilja u porodici

Na pitanje „Da li smatrate da se desila diskriminacija jer ste Romkinja, u odnosu na ostale žene prilikom prijave nasilja institucijama ili obraćanja institucijama za pomoć“, 57% Romkinja su navele da postoji jer su prilikom obraćanja pojedinim institucijama za pomoć kao žrtve nasilja u porodici primijetile različit odnos prema njima u odnosu na ostale žene koje su se obraćale za pomoć i da predstavnici/ce institucije često nemaju isti pristup prema osobama koje se obrate za pomoć u odnosu na Romkinje. Službenik/ca u jednoj od institucija gdje su Romkinje tražile pomoć kao žrtve nasilja prilikom prijave nasilja, zaštite i ostvarivanja svojih prava, rekao/la je da šute i trpe, da će nasilje u porodici proći jer je nasilje u porodici dio njihove kulture i tradicije te su odbili/e da izađu na teren po prijavi nasilja u porodici. Ohrabruje podatak da 43% ispitanica smatra da ne postoji razlika u odnosu prema romskoj i neromskoj populaciji.

5. Zaključci i preporuke

Romi su najmnogobrojnija nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini ali istovremeno i najugroženija i najmarginalizovanija grupa u bosanskohercegovačkom društvu. Romi se nalaze u veoma teškom socijalnom, ekonomskom i političkom položaju i u dugotrajnom stanju siromaštva u odnosu na većinsko stanovništvo. Problemi sa kojima se suočavaju Romi su mnogostruki, kao što su neadekvatni uslovi života i smještaja, visok stepen nezaposlenosti, nizak stepen obrazovanja, nedostatak zdravstvenog osiguranja i pristupa zdravstvenim uslugama, trgovina Romkinjama i djecom, maloljetnički brakovi i dr.

Bosna i Hercegovina je u posljednjih nekoliko godina napravila značajne pomake te su izrađeni strateški dokumenti i akcioni planovi u cilju osiguranja prava i inkluzije Roma i Romkinja u društvenu zajednicu. Međutim, situacija na terenu i u svakodnevnom životu Romkinja je i dalje veoma teška, te je anketa pokazala da većina Romkinja nije upoznata sa navedenim aktivnostima.

Brojne nevladine organizacije koje se bave ovim pitanjima i pružaju pomoć ženama žrtvama nasilja u porodici i romska udruženja u saradnji sa državnim institucijama i stranim donatorima organizuju i implementiraju različite programe za pomoć Romkinjama u oblastima zapošljavanja, edukacije iz oblasti zdravstva, upoznavanja sa različitim pravima, promovisanja zdravih životnih stilova i različite vrste pomoći. Koliko su udruženja iz nevladinog sektora važna govori podatak iz istraživanja da se po pitanju traženja pomoći Romkinja žrtava nasilja u porodici, udruženjima obratilo i potražilo pomoć 42% ispitanica.

Nasilje u porodici nad Romkinjama je veoma rasprostranjeno²⁵ dešava se u većini slučajeva pred djecom i traje duži vremenski period. Nasilnik je muž u najvećem broju slučajeva (67%), a u nešto manjem postotku drugi član porodice, često član porodice od muža, ali i član primarne porodice, otac ili brat. Podaci iz istraživanja govore i o učestalosti nasilja, 47,4% Romkinja je navelo da su nasilje u porodici doživjele više puta odnosno da se nasilje u porodici ponovilo nekoliko puta, a 11% Romkinja svakodnevno je bilo izloženo raznim oblicima nasilja u porodici u isto vrijeme (fizičkom, psihičkom, ekonomskom i seksualnom). Samo 18% Romkinja traumatično iskustvo nasilja u porodici doživjelo je jednom.

Romkinje koje su prijavile nasilje u porodici suočile su se sa poteškoćama u ostvarivanju svojih osnovnih prava. Mnoge Romkinje već pri prvom koraku prijave nasilja u porodici, telefonskoj prijavi policiji i/ili izlasku policijskih službenika/ca na lice mjesta, suočavale su se sa nizom problema, prisutne su predrasude i diskriminacija prema Romkinjama te su im nerijetko upućene neadekvatni „komentari“ policijskih službenika/ca o načinu života Romkinja, broju djece, kulturi i tradiciji sugerirajući da ne zovu više jer će se svakako pomiriti sa mužem, savjetovane su da se pomire sa mužem i nisu upućene u daljnju proceduru.

Romkinje koje su se obraćale centrima za socijalni rad, općinama i drugim relevantnim ustanovama koje se bave pitanjima nasilja u porodici nailaze na težak put suočavajući se sa diskriminacijom, lošim odnosom službenika/ca, neostvarivanjem prava kao žrtava nasilja u porodici i nekažnjavanjem nasilnika/ca. Nerijetko žrtve ostaju prepuštene same sebi i

²⁵ 97% ispitanica je reklo da su bile žrtve nasilja

isključivoj i diskriminirajućoj zajednici bez posla, novčanih primanja, obrazovanja, mjesta stanovanja te se nerijetko vraćaju muževima/partnerima nasilnicima ili žive u neadekvatnim smještajima.

Sigurne kuće, iako žrtvama pružaju izuzetno značajnu zaštitu, imaju određena ograničenja koja Romkinjama žrtvama nasilja otežavaju odlazak iz nasilnih zajednica. Muška djeca starija od 15 godina ne mogu biti smještena u sigurne kuće pa Romkinje, koje ne žele ostaviti djecu sa mužem nasilnikom, nerijetko odbijaju smještaj. Nakon odlaska iz sigurne kuće, većina Romkinja nije uključena u veoma bitan aspekt pomoći oko osamostaljivanja, finansijske pomoći, edukacije i ekonomskog osnaživanja te se vraćaju mužu nasilniku gdje se nastavlja začarani krug nasilja u porodici ili odlaze kod roditelja i familije bez svog doma, bez sredstava i zaposlenja da bi mogle ostvariti samostalan život.

Mišljenje Romkinja je da se diskriminacija prema Romkinjama dešava radi predrasuda o njihovoj kulturi i tradiciji, o nepismenosti i neobrazovanosti Romkinja te smatraju da većinsko stanovništvo misli da su Romi/kinje manje vrijedni/e zbog svoje etničke pripadnosti. S obzirom da su se mnogobrojne Romkinje (60%) susrele sa raznim oblicima diskriminacije i omalovažavajućim odnosom službenika/ca institucija prema njima kao žrtvama nasilja, smatraju da su zastupljene predrasude o Romkinjama kao manjinskoj populaciji stanovništva niže vrijednosti u odnosu na ostale žene žrtve nasilja u porodici.

Preporuke:

- **Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH:**
 - o Realizirati akcione planove o rješavanju stambenih problema, legalizaciji romskih naselja i objekata sa izgradnjom infrastrukture, vodovodne, plinske i električne mreže, izgradnje stambenih jedinica za Rome i Romkinje koji nemaju riješeno stambeno pitanje i žive u lošim stambenim uslovima.
- **Nadležna ministarstva unutrašnjih poslova, socijalne zaštite, pravde, zdravlja, rada i zapošljavanja zajedno sa nadležnim institucijama i jedinicama lokalne samouprave:**
 - o Nastaviti sa razvijanjem standardizovanog i multisektorskog odgovora obučenih službenika/ca policije, socijalnih i zdravstvenih službi, tužilaštava na slučajeve nasilja u porodici koji će podazumijevati odgovor bez predrasuda i diskriminacije prema Romkinjama ili bilo kojoj žrtvi koja dolazi iz marginalizovane grupe.
 - o Razvijati i provoditi kontinuirane programe obuke za akreditaciju profesionalaca u policiji, službama za socijalni rad, zdravstvu, u vezi sa odgovorom na nasilje u porodici. Potrebno je da ovi programi sadržavaju module o pristupu Romkinjama žrtvama nasilja u porodici bez predrasuda i diskriminacije.
 - o Uvesti i provoditi politike ekonomskog osnaživanja Romkinja žrtava nasilja u porodici, pristupa obrazovanju i edukaciji te uključivanje Romkinja u programe zapošljavanja i samozapošljavanja.

- **Nadležna ministarstva unutrašnjih poslova:**
 - Razvijati programe zapošljavanja Roma i Romkinja u okviru policijskih snaga, socijalnih i zdravstvenih službi kako bi se i navedenom mjerom povećalo povjerenje Roma i Romkinja u policiju.
 - Osnažiti programe djelovanja policije u zajednicama kroz koje će se graditi međusobni odnosi i povjerenje.

- **Ženske i romske nevladine organizacije koje su izradile programe borbe protiv nasilja prema ženama:**
 - Educirati žene i djevojčice Romkinje kao potencijalne žrtve nasilja u porodici i osnažiti ih da prijave nasilje u porodici, upoznati ih sa načinima na koji mogu ostvariti svoja prava te prijaviti službena lica ukoliko ne postupe adekvatno i po zakonu;
 - Realizirati preventivne programe sa fokusom na različite aspekte porodičnog nasilja koji će biti usmjereni na mlade Rome i Romkinje ali i škole, medije, institucije, koji će se provoditi u lokalnim zajednicama i uključivati udruženja koja se bave pitanjima nasilja i romska udruženja.

- **Međunarodne organizacije i agencije, naročito donatorske organizacije:**
 - Osnažiti romska udruženja, državne institucije i nadležne službe za provođenje aktivnosti čiji je cilj osnaživanje romske populacije kroz programe edukacije o pravima Roma/kinja, obaveznog obrazovanja, zdravstva, zaštite i pomoći.